

บทที่ ๒

หลักอริยมรรค ๘ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้มุ่งศึกษาหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมีประเด็นการศึกษา คือ (๑) กรอบแนวคิดหลักอริยมรรค ๘ (๒) ความหมายของอริยมรรค ๘ (๓) ลักษณะองค์อริยมรรค ๘ (๔) องค์ประกอบของอริยมรรค ๘ (๕) สรุป ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ กรอบแนวคิดหลักอริยมรรค ๘

มรรคในความคิดตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา การคิดแบบพระพุทธศาสนาเถรวาท พิจารณาได้จากกระบวนการในการแสวงหาความจริงหรือสัจธรรมของพระพุทธเจ้าจุดแรกที่น่าไปสู่การแสวงหาสัจธรรมของพระพุทธเจ้า คือ การสังเกตข้อเท็จจริงเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ทุกคนต้องเกิด แก่ เจ็บ และตายทั้งสิ้น ทำให้ทรงมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่าง ความแก่ ความเจ็บ และความตายกับการเกิดมามีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ เมื่อทรงสังเกตข้อเท็จจริงและมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างข้อเท็จจริง พระองค์ก็สามารถสร้างเป็นทฤษฎีขึ้นมาเมื่อมีภาวะที่มีความเกิด ความเจ็บ และความตายก็ต้องมีภาวะที่ไม่แก่ ไม่เจ็บ และไม่ตายอยู่ด้วยแน่นอนในที่สุด พระองค์ก็ได้ตรัสรู้และบรรลุถึงภาวะที่พ้นจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายที่มุ่งหวังไว้ กระบวนการในการแสวงหาสัจธรรมของพระพุทธเจ้าทำให้สามารถสรุปเป็นวิธีคิดแบบพระพุทธศาสนาได้ ๒ วิธี คือ

๑) คิดโดยสาวจากผลไปหาเหตุ

๒) คิดโดยสาวจากเหตุไปหาผล การสังเกตข้อเท็จจริง คือ คนแก่ คนเจ็บ และคนตาย ของพระพุทธเจ้าสมัยเมื่อยังเป็นพระราชกุมารทรงมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างความแก่

ความเจ็บ และความตายกับความคิดเป็นความคิดแบบสาวจากผลไปหาเหตุ คือ ความแก่ ความเจ็บ และความตายเป็นผลสืบเนื่องมาจากสาเหตุ คือ ความเกิด หากไม่มี ความเกิดสภาพที่ไม่น่าปรารถนาดังกล่าวก็ไม่เกิดขึ้นการที่พระพุทธเจ้าทรงคิดว่าการลงมือปฏิบัติโดยวิธีต่างๆ จะเป็นทางนำไปสู่การรู้แจ้งในสัจธรรมเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติการคิดสาวจากผลไปหาเหตุก็คือ หลักอริยสัจสี่ซึ่งเริ่มจากผลไปหาเหตุดังนี้ ทุกข์ คือ สภาพปัจจุบันความคับข้อง ติดขัด กัดดัน และบีบคั้น บกพร่องที่เกิดมีแก่ชีวิตหรือคนที่ได้ประสบสำหรับทุกข์นี้เรามีหน้าที่กำหนดรู้ คือ ทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตให้ชัดเหมือนอย่างแพทย์กำหนดรู้ หรือตรวจรู้ว่าเป็นอาการของโรคอะไร เราต้องแก้ด้วยรู้มันและกำจัดเหตุของมัน เมื่อกำหนดรู้ทุกข์หรือเข้าใจปัญหาก็ก็นำไปสู่ขั้นที่สอง สมุทัย คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์หรือสาเหตุของปัญหา ได้แก่ เหตุปัจจัยที่เข้าสัมพันธ์ขัดแย้งส่งผลสืบทอดกันมาจนปรากฏเป็นสภาพบีบคั้น กัดดัน คับข้อง ติดขัด บกพร่องในรูปแบบต่างๆ กันไป อันจะต้องค้นหาให้พบแล้วทำหน้าที่ให้ถูกต้อง คือ กำจัดละเสีย เมื่อกำจัดหรือแก้ไขได้แล้วก็เป็นอันเสร็จสิ้นการคิดขั้นที่สองนิโรธ คือ การดับทุกข์ ความพ้นทุกข์ ภาวะไร้ทุกข์ และพ้นปัญหาหรือปราศจากปัญหาซึ่งเรามีหน้าที่ทำให้สำเร็จ ทำให้เป็นจริงหรือบรรลุถึงขั้นตอนนี้จะต้องกำหนดได้ว่าจุดหมายที่ต้องการคืออะไร การที่ปฏิบัติอยู่นี้ปฏิบัติเพื่ออะไร จุดหมายนั้นเป็นไปได้หรือไม่ เป็นไปได้อย่างไร มีหลักการในการเข้าถึงอย่างไร มีจุดหมายรองแบ่งเป็นขั้นตอนได้อย่างไรมรรค คือ ทางดับทุกข์ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือวิธี แก้ปัญหา ได้แก่ วิธีการและรายละเอียดสิ่งที่ต้องปฏิบัติเพื่อกำจัดเหตุปัจจัยของปัญหาให้เข้าถึงจุดหมายที่ต้องการซึ่งเรามีหน้าที่ภาวนา คือ ปฏิบัติหรือลงมือทำ สิ่งทีพึงทำใน ขั้นของความคิดก็คือ กำหนดวางวิธีการแผนการ และรายการสิ่งที่จะต้องทำซึ่งจะช่วยให้แก้สาเหตุของปัญหาได้สำเร็จโดยสอดคล้องกับปัญหาและสาเหตุของปัญหานั้น^๑

^๑ วิมล จิโรพันธุ์, **พุทธประวัติ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘- ๓๐.

ดังจะเห็นได้ว่า “มรรค” ในแนวคิดตามนัยแห่งพุทธศาสนาเป็นการคิดจากผลไปหาเหตุ มรรค คือเหตุที่จะนำไปสู่ผล ตามหลักการคิดแบบพุทธศาสนา คือ ทางดับทุกข์หรือข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์ เป็นหลักปฏิบัติข้อที่ ๔ ในหลักธรรมอริยสัจสี่ เมื่อผลคือการเกิดแต่ทุกข์ คือ สภาพปัญหาความคับข้องใจไม่สบายกายไม่สบายใจ เป็นผลที่เกิดมาจากเหตุจากวิธีการปฏิบัติ แนวทางปฏิบัติ คือ มรรคการแก้ปัญหโดยการหาเหตุแห่งทุกข์ คือ สมุทัย เมื่อรู้สาเหตุแห่งปัญหา สาเหตุแห่งทุกข์ก็หาวิธีแก้ไขให้ถูกต้องแล้วจะทำให้เกิดสภาวะนิโรธ คือ สภาวะไร้ทุกข์พ้นจากทุกข์สบายกายสบายใจ เมื่อพ้นจากสภาวะที่เป็นทุกข์แล้วจึงปฏิบัติตนตามแนวทางที่จะไม่ทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมาอีก จึงเรียกว่า “มรรค” หรือแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นวัฏจักรแห่งเหตุและผลนั่นเอง

๒.๒ ความหมายของหลักอริยมรรค ๘

ความหมายของมรรคตามความหมายของคำว่า “มรรค” ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าความหมายตามคำศัพท์ในพจนานุกรม ความหมายทางด้านพุทธศาสนาเถรวาท และโดยความหมายความรู้ ความเข้าใจของผู้รู้ ทางด้านพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในความหมายของมรรคแก่บุคคลโดยทั่วไป ผู้วิจัยจึงได้กล่าวถึงรายละเอียดตามความหมายของมรรคไว้ ๓ ความหมาย ดังนี้

๑. ความหมายตามศัพท์มรรค กล่าวคือ มรรคะ-, มรรคา [มัก, มักะ-, มักคา] น. ทาง, เหตุ, ใช้คู่กับผล ว่าเป็นมรรคเป็นผลในพระพุทธานุสสาเถรวาท เป็นชื่อแห่งโลกุตตรธรรมคู่กับ ผล มี ๔ ชั้น คือ โสตาปัตติมรรคสกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค อรหัตมรรค ทางที่จะนำไปสู่ความพ้นทุกข์เป็น ๑ ในอริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค เรียกเต็มว่า มรรคมืองค์ ๘ ประกอบด้วย^๒ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์ บลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖), หน้า ๘๔๓.

(ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (การเจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีวิตชอบ) สัมมาวายามะ (ความพยายามชอบ) สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ความตั้งใจชอบ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง มรรคนายก

๒.๒.๑ มรรคในความหมายตามนัยของพุทธศาสนา

มรรค(ภาษาสันสกฤต: มารค; ภาษาบาลี: มคฺค) คือ หนทางถึงความดับทุกข์ เป็นส่วนหนึ่งของอริยสัจ (เรียกว่า มัคคสังจ หรือ ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทาอริยสัจ) และนับเป็นหลักธรรมสำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยหนทาง มีนัยความหมาย ๒ ประการ คือ^๓

๑) มรรค ว่าโดยองค์ประกอบคือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เรียกเต็มว่า ๑. อริยอัฏฐังคิกมรรค แปลว่า ทางมีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ เรียกสามัญว่ามรรคมีองค์ ๘ คือ ๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ ๔) สัมมากัมมันตะ ทำการชอบ ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ๖) สัมมาวายามะ เพียรชอบ ๗) สัมมาสติ ระลึกาดี ๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

๒) มรรคว่าโดยระดับการให้สำเร็จกิจ คือ ทางอันให้ถึงความเป็นอริยบุคคล แต่ละชั้นญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาดเป็นชื่อแห่งโลกุตตรธรรมคู่กับผล มี ๔ ระดับ คือ โสดาปัตติ มรรค ๑ สกทาคามีมรรค ๑ อนาคามีมรรค ๑ อรหัตมรรค ๑

๒.๒.๒ มรรคในความหมายของผู้รู้ ทางพุทธศาสนาเถรวาท

พุทธทาส ภิกขุ ได้ให้ความหมายของมรรคไว้ว่า “มรรค” แปลว่า ทาง มรรคหรือทางนี้สายเดียว แต่ว่าประกอบด้วยองค์แปด หมายความว่าเราจะต้องประพฤติปฏิบัติครบทั้ง ๘ อย่างในขณะเดียวกัน จึงจะเกิดเป็นสิ่งที่เรียกว่าทางขึ้นมา ซึ่งเป็นตัวศาสนาแท้

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๓๘), หน้า ๙๙.

ขึ้นมารวมความว่าการทำที่ถูกต้อง หรือการปฏิบัติจัดทำที่ถูกต้อง ๘ อย่างนี้ รวมกันเข้าแล้ว เรียกว่าทาง หรือ “มรรค” ^๔ มรรคหรือมรรคานี้เรียกว่าทาง และทางนี้ คือ ตัวศาสนา ตัวแท้ของพุทธศาสนาอย่าได้ไปเอาสิ่งอื่นมาเป็นตัวศาสนา ตัวปฏิบัติที่ถูกต้องมีองค์ ๘ ประการที่เรียกว่าทางนี้แหละคือตัวศาสนา บางทีก็เรียกว่าตัวพรหมจรรย์

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงความหมายของมรรคไว้ว่าเรื่องประพจน์พรหมจรรย์ หรือพรหมจริยธรรม จริยะหรือจริยธรรม(ประเสริฐ)คือ ระบบความประพฤติปฏิบัติที่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับความจริงของธรรมชาติเป็นพื้นฐาน ซึ่งเป็นไปเพื่อบรรลุประโยชน์ที่พึงมุ่งหมายของชีวิต และอำนวยให้เกิดสภาพชีวิต สภาพสังคมที่เกื้อกูลแก่การบรรลุจุดหมายเช่นนั้น กล่าวให้สั้นว่าแนวทางดำเนินชีวิตที่อิงสัจธรรมเพื่อบรรลุประโยชน์ที่พึงมุ่งหมายของชีวิตและสร้างสรรค์สภาพชีวิตสภาพสังคมที่เกื้อกูลแก่การบรรลุจุดหมายเช่นนั้น^๕

กล่าวโดยสรุปความหมายของ“มรรค” ตามที่ได้กล่าวมาทั้ง ๓ ประเด็น คือ ความหมายตามศัพท์ ความหมายตามนัยของพุทธศาสนาเถรวาท และความหมายตามแนวคิดของผู้รู้ทางพุทธศาสนาเถรวาท “มรรค” หรือ “มรรคา” คือแนวทางในการปฏิบัติ หรือแนวทางการดำเนินชีวิตอันจะนำไปสู่ทางแห่งความพ้นทุกข์ ความดับทุกข์ สำหรับมรรคเกิดขึ้นโดยมีฐานะเป็นวิธีการที่คนนำเอากฎเกณฑ์ของธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของตนให้เข้าใจถึงกระบวนการดับทุกข์ คือ เป็นวิธีปฏิบัติของคนที่จะให้เกิดผลตามกระบวนการธรรมชาติให้เห็นคุณค่าของธรรมชาติที่ว่า เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ดังนั้น มรรคจึงเป็นหลักกลางในการประพฤติปฏิบัติตามองค์ประกอบภายในมรรคให้ครบองค์ เพื่อให้ถึงซึ่งเป้าหมายทางแห่งความดับทุกข์นั่นเอง ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับมรรคมีขณิมาปฏิบัติหรือริยสังขข้อสุดท้าย คือ มรรค เป็นประมวลหลักความประพฤติ ปฏิบัติหรือระบบจริยธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนาเป็น

^๔ พุทธศาสนิกฯ, อริยมรรคทางดับทุกข์, คู่มือดับทุกข์ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๐๓), หน้า ๙๑- ๙๓.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม. ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๐๐.

คำสอนภาคปฏิบัติที่จะช่วยให้การดำเนินสู่จุดหมายตามแนวทางของกระบวนการธรรมที่รู้เข้าใจแล้ว
นั้นเป็นผลสำเร็จขึ้นมาในชีวิตจริง หรือเป็นวิธีการใช้กฎเกณฑ์แห่งกระบวนการของธรรมชาติให้
เกิดประโยชน์แก่ชีวิตจนถึงที่สุด

๒.๓ ความเป็นมาของอริยมรรค ๘

เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้สัจธรรม คือ ความจริงอันประเสริฐแล้วจึงได้ทรงแสดง
แนวทางการปฏิบัติธรรม คือ พระธรรมเทศนาชื่อว่าธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (พระสูตรว่าด้วยการ
หมุนกงล้อแห่งธรรม) ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโปรดแก่เหล่าปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตน
มฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสีว่ามรรคมืองค์ ๘ นี้ หรือมัชฌิมาปฏิปทาซึ่งมีสัมมาทิฐิ
ปัญญาเห็นชอบคือเห็นอริยสัจ ๔ ซึ่งการปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘ นี้ ก็คือการปฏิบัติวิปัสสนา
กัมมัฏฐาน ปรากฏว่าเมื่อหัวหน้าคณะปัญจวัคคีย์ คือ ท่านโกณฑัญญะได้ฟังพระธรรมเทศนา
กัณฑ์นี้แล้ว ได้ดวงตาเห็นธรรม (ธรรมจักขุ) คือ สำเร็จเป็นพระโสดาบัน นับเป็นอริยสงฆ์องค์
แรกในพระพุทธศาสนา^๖ และพระพุทธองค์ได้ทรงสอนวิปัสสนาภาวนามาโดยตลอดเป็นเวลา
๔๕ ปี แม้กระทั่งในวาระสุดท้ายเมื่อจวนเสด็จดับขันธ ปรินิพพานก็ยังตรัสสอนแก่พระสุภัททะ
ซึ่งเป็นสาวกองค์สุดท้าย ให้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจนได้สำเร็จเป็น พระอรหันต์ ดังพระพุทธ
พจน์ที่ว่า วยธัมมา สงฺขารอ อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราจักเตือนเธอ
ทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังประโยชน์ตนและ
ประโยชน์ผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด ดังนี้ นี่เป็นวาระครั้งสุดท้ายของตถาคต^๗

ดังที่มีพระพุทธานุญาตที่ตรัสไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุ
ทั้งหลายว่า ทางที่สุดโต่ง ๒ ประการนี้บรรพชิตไม่ควรเสพ คือ (๑) กามสุขัลลิกานุโยค
(การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) (๒) อตฺตกิลมณฺณานุโยค (การประกอบความลำบาก

^๖ คุรยละเอียดใน วิ.ม.พ. (ไทย) ๔/๑๒/๑๘.

^๗ คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๕/๑๖๔.

เดือร้อนแค้น) เป็นทุกข์ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์“ภิกษุทั้งหลายว่า มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ ประการนั้น พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วทำให้เห็นประจักษ์ทำให้รู้ชัดย่อมเป็นไปเพื่อความสงบเพื่อความรู้ยิ่งเพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน”^๘ พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ได้รับการยกย่องว่า“พระสมณโคตมเป็นผู้มีปกติ กล่าวตามกาล (กาลวาที) กล่าวถูกต้องตามที่เป็นจริง (ภูตวาที) กล่าวโดยอรรถ (อตุตวาที) กล่าวโดยธรรม (ธมฺมาที) กล่าวโดยวินัย (วินยวาที)”^๙ พุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรว่า“มัชฌิมาปฏิปทา จกฺขุกรณี ญานกรณี ”หมายความว่าทางสายกลางที่ทำให้เกิดจักขุทำให้เกิดปัญญา^{๑๐}

ดังมีคำอธิบายว่ามัชฌิมาปฏิปทา เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาปัญญาก่อน ต่อมาจึงเป็นปัจจัยให้เกิดมรรคญาณ เมื่อวิปัสสนาปัญญามีกำลังแก่กล้าขึ้นจึงพบมรรคญาณ ผลญาณ และนิพพาน ดังมีพระพุทธพจน์บทพระบาลีในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาปัญญาก่อน ภายหลังต่อมายังเป็นปัจจัยให้เกิดมรรคญาณ เมื่อวิปัสสนาปัญญามีกำลังแก่กล้าขึ้น ผู้ปฏิบัติธรรม ก็จะบรรลุถึงมรรคญาณ ผลญาณและนิพพานในที่สุด ดังพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรว่า“เอเต เต ภิกฺขเว อุโป อนฺเต อนุปคมมมชฺชฌิมาปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา จกฺขุกรณีญานกรณี อุปสมาย อภินฺนํ สมโพธาย นิพพานาย ส วตฺตติ.”^{๑๑} ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตได้ตรัสรู้ทางสายกลาง โดยไม่เข้าถึงการปฏิบัติสุดโต่ง ๒ อย่างนั้น อันทำให้เกิดจักขุทำให้เกิดปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้แจ้ง และเพื่อความดับทุกข์^{๑๒} หมายความว่า มัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางปฏิบัติ (เพื่อความสงบกิเลส) กล่าวคือเป็นเหตุให้กิเลสเครื่องเศร้าหมองสงบลงได้ ในขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรม

^๘ ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๒๕/๓๙๒. และ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^๙ ดูรายละเอียดใน ส .ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗-๓๗๐.

^{๑๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๖๙.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน วิ .มหา (บาลี) ๔/๑๓/๑๘.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

กำลังเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อยู่ นั้น กิเลสจะถูกระงับเอาไว้ วิปัสสนาญาณ จะสยบกิเลสไว้ได้ชั่วคราว่าเป็นตถาคปทาน (ละได้ชั่วครา) และมรรคญาณจะทำลายกิเลสได้อย่างเด็ดขาดเป็นสมุจเฉตปทาน (ละได้โดยเด็ดขาด) มัชฌิมาปฏิปทาเป็นทางดำเนินสู่ความดับทุกข์คือการรู้แจ้งพระนิพพานโดยผู้ปฏิบัติธรรมจะยังเห็นอริยสัจ ๔ ด้วย มรรคญาณ และสามารถรู้แจ้งพระนิพพานด้วยผลญาณ เมื่อพระอรหันต์ดับขันธสันติแล้ว ก็จะไม่เวียนว่ายมาเกิดอีกจึงถือว่าเป็นการดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง^{๑๓}

จากพุทธวจนะดังกล่าวทำให้ เห็นได้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นในขณะที่อบรมจิตเจริญวิปัสสนาเท่านั้นจึงจะสามารถพัฒนาจักขุและปัญญาทำให้ระงับกิเลสลงได้ และทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญาและมรรคญาณที่เป็นความรู้ยิ่งอันรู้แจ้งแทงตลอด กระทั่งสามารถดับทุกข์ทั้งหมดได้

๒.๔ ความสำคัญของอริยมรรค ๘

อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญยิ่งในทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นกระบวนการหรือวิธีการปฏิบัติที่ผู้ปฏิบัติตามแล้วทำให้เกิดปัญญาญาณ ทำให้คลายความยึดมั่นถือมั่นก่อให้เกิดความสงบกายสงบใจทำให้รู้ยิ่ง และสามารถกระทำได้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ คือพระนิพพานได้ ดังข้อความในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า^{๑๔} มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุก่อให้เกิดญาณเป็นไปเพื่อสงบระงับเพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คือ อริยมรรคมีองค์ ๘

นอกจากนี้ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของอริยมรรคมีองค์ ๘ ไว้หลายประการดังนี้ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ชื่อว่าเป็นธรรมไม่มีกิเลสเพราะเป็นปฏิปทาก่อให้เกิด

^{๑๓} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๖๙ – ๗๐.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน ส .ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

จักขุก่อให้เกิดญาณเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพานนี้ ไม่ มีทุกข์ ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความเร่าร้อน และเป็นข้อปฏิบัติอุกกริยมรรค มืองค์ ๘ เป็นธรรมที่ขจัดเสียซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ดังในเรื่องพุทธประเพณีว่า “พระตถาคตเจ้า ทั้งหลายทรงทราบเรื่องตรัสถามก็มีไม่ตรัสถามก็มีทรงทราบกาลอันควรตรัสถามก็มี ไม่ตรัสถามก็มี ตรัสถามเรื่องที่เป็นประโยชน์ ไม่ตรัสถามเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ เพราะพระตถาคตเจ้า ทั้งหลายทรงจัดเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์เสียด้วยอุกกริยมรรคแล้ว”^{๑๕} อุกกริยมรรคมืองค์ ๘ นี้ ชื่อว่า เป็นปฏิปทาวัตรกรรม คือวัตรกรรมที่บุคคลกระทำด้วยกาย วาจา และใจ ในสัมมาทิฏฐิสูตร^{๑๖} ได้ แสดงให้เห็นความสำคัญของอุกกริยมรรคมืองค์ ๘ ว่า เป็นปฏิปทาให้ถึง ความดับแห่งธรรมหลาย ประการ คือ ๑) อาหาร ๒) ทุกข์ ๓) ชราและมรณะ ๔)ชาติ ๕) ภพ ๖) อุปาทาน ๗) ตัณหา ๘) เวทนา ๙) ผัสสะ ๑๐) อายตนะ ๑๑) นามรูป ๑๒) วิญญาน ๑๓) สังขาร ๑๔) อวิชชา ๑๕) อาสวะความสันราคะ ความสันโทสะ และสันโมหะ^{๑๗} เรียกว่านิพพาน ข้อปฏิบัติที่ทำให้ถึง นิพพาน คือ หลักอุกกริยมรรค ๘

ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ชัมพูชาทกสังยุต^{๑๘} ได้แสดงให้เห็น ของอุกกริยมรรคมืองค์ ๘ ว่า เป็นปฏิปทาให้เข้าถึงธรรมหลายประการดังนี้

- ๑) เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน
- ๒) เพื่อทำให้แจ้งอรหันต์
- ๓) เพื่อละราคะ โทสะ โมหะ
- ๔) เพื่อกำหนดรู้ทุกข์
- ๕) เพื่อทำให้แจ้งความโล่งใจ
- ๖) เพื่อทำให้แจ้งความโล่งใจอย่างยิ่ง

^{๑๕} ฎรายละเอียดใน วิมหา.(ไทย) ๑/๑๙๔/๑๗๙.

^{๑๖} ฎรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๙-๑๐๔/๘๑-๑๐๐.

^{๑๗} ฎรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๑๔/๓๕๕.

^{๑๘} ฎรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๔-๓๒๘/๓๓๕-๓๔๖.

๗) เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการ (สุขเวทนา, ทุกขเวทนา, อทุกขมสุขเวทนา)
 ๘) เพื่อละอาสวะ (อาสวะคือกาม, ภพ, อวิชชา)
 ๙) เพื่อละอวิชชา (ความไม่รู้ในทุกข์, เหตุเกิดทุกข์, ความดับทุกข์, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)

๑๐) เพื่อละตัณหา (กามตัณหา, ภวตัณหา, วิภวตัณหา)
 ๑๑) เพื่อละโอฆะ (โอฆะคือกาม, ภพ, ทิฏฐิ, อวิชชา)
 ๑๒) เพื่อละอุปาทาน (กามุปาทาน, ทิฏฐุปาทาน, สัมผัสอุปาทาน, อัตตวาทุ
 ปาทาน)

๑๓) เพื่อกำหนดรู้ภาพเหล่านั้น (กามภาพ, รูปภาพ, อรูปภาพ)
 ๑๔) เพื่อกำหนดรู้ สภาวะทุกข์เหล่านั้น (ทุกข์, สังขาร, ความแปรผันไป)
 ๑๕) เพื่อกำหนดรู้สักกายะ (อุปาทานชั้น ๕)^{๑๙}

กล่าวสรุปโดยความสำคัญของอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ เป็นข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง ที่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก และพระอริยเจ้าทั้งหลายดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ ในอริยวัสสปฏิปทาได้แสดงไว้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาปัญญา ก่อน ภายหลังต่อมายังเป็นปัจจัยให้เกิดมรรคญาณผลญาณ และนิพพานในที่สุด ในการดำเนินชีวิตเพื่อจุดมุ่งหมายให้ค้นพบความหลุดพ้น (วิมุตติ Freedom) ความสงบสุข ความปลอดโปร่ง โล่งอิสระ อย่างแท้จริง หมายถึงชีวิตที่พร้อมสำหรับใช้ประโยชน์ ตามแนวคิดทางการศึกษาของพระพุทธศาสนา มนุษย์ทุกยุคปรารถนาความสุขหลักเลี่ยงความเสื่อม ความวิบัติ เพราะความไม่รู้ ไม่เข้าใจต่อสภาวะเป็นจริงของธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติของโลก

^{๑๙} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวัสสปฏิปทา, หน้า ๖๙.

๒.๕ ลักษณะของอริยมรรค ๘

ผู้วิจัยจึงได้พิจารณาจากพุทธพจน์ และคำอธิบายย่อต่อไปนี้เพื่อเป็นความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับมรรคไว้ ๘ ประการ คือ

๑. มรรคในฐานะมัชฌิมาปฏิปทา

จากการศึกษาในพระไตรปิฎกพบพุทธพจน์ตรัสไว้ว่าตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ซึ่งทางสายกลางที่ไม่ข้องแวะที่สุดสองอย่างนั้นอันเป็นทางที่สร้างจักขุ (การเห็น) สร้างญาณ(การรู้) เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพานก็ทางสายกลางนั้นเป็นไฉน ทางนั้น คือ มรรคอันเป็นอริยะมรรคประกอบ ๘ ประการได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ^{๒๐} พุทธพจน์จากปฐมเทศนา หรือธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ แสดงความหมาย เนื้อหา และจุดหมายของมัชฌิมาปฏิปทาไว้ โดยสรุปครอบคลุมทั้งหมดที่ควรสังเกต คือ ความเป็นทางสายกลางไม่เข้าไปข้องแวะที่สุดสองอย่าง คือ

๑) กามสุขัลลิกานุโยค การหมกมุ่น อยู่ด้วยกามสุข ๒) อัตถกิลมถานุโยค การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเองมัชฌิมาปฏิปทานี้มีชื่อเรียกอย่างง่ายๆ ว่า“มรรค” ซึ่งแปลว่า ทางทางนี้มีส่วนประกอบ ๘ อย่าง และทำให้ผู้ดำเนินตามเป็นอารยชน จึงเรียกชื่อเต็มว่า “อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือ อารยอัฏฐังคิกมรรค” พระพุทธเจ้าตรัสว่ามรรคที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทานี้เป็นทางเก่าที่เคยมีท่านผู้เดินทางถูกต้องได้ถึงจุดหมายเคยเดินกับมาในกาลก่อนแล้ว พระองค์เพียงแค่ค้นพบแล้วทรงเปิดเผยแก่มวลมนุษย์ ทรงทำหน้าที่แนะนำบอกทางนี้ให้แก่เวไนยชน^{๒๑} มรรคหรือมรรคานี้เป็นวิธีปฏิบัติของมนุษย์ที่จะทำให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ของธรรมชาติ คือทำให้เหตุปัจจัยส่งผลสืบทอดไปจนสำเร็จเสร็จสิ้นตามกระบวนการของธรรมชาติ^{๒๒} ทางสายกลางที่แท้จริงมีหลักที่แน่นอนความแน่นอนของทางสายกลางนั้นอยู่ที่ความมีจุดหมาย

^{๒๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๖๔/๕๒๘.

^{๒๑} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๕๓/๑๒๙.

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม. ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๐๗.

หรือเป้าหมายที่แน่ชัด เมื่อมีเป้าหมายหรือจุดหมายที่แน่นอนแล้วทางที่นำไปสู่จุดหมายนั้น หรือ การกระทำที่ตรงจุดพอเหมาะพอดีที่จะให้ผลตามเป้าหมายนั้นแหละคือทางสายกลาง ทางสาย กลางที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา^{๒๓} มีจุดหมายที่แน่นอน คือความดับทุกข์ หรือภาวะหลุดพ้น เป็น อิสระไร้ปัญหา มรรคคือ ระบบความคิดและการกระทำหรือการดำเนินชีวิตที่ตรงจุดพอเหมาะ พอดีให้ได้ ผลสำเร็จตามเป้าหมายคือความดับทุกข์นี้จึงเป็นทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา

๒. มรรคในฐานะข้อปฏิบัติ หรือทางชีวิตทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์

จากการศึกษาประเด็นนี้ พบพุทธพจน์ตรัสไว้ว่าภิกษุทั้งหลาย เราไม่สรรเสริญมิจฉา ปฏิปทาไม่ว่าของบรรพชิต หรือของคฤหัสถ์, บรรพชิตก็ตาม คฤหัสถ์ก็ตาม ปฏิบัติผิดแล้ว เพราะ การปฏิบัติผิดนั้นเป็นเหตุย่อมยังญาณธรรมอันเป็นกุศลให้สำเร็จไม่ได้ก็มิจฉาปฏิปทาคืออะไร? คือ มิจฉาทิฎฐิ ฯลฯ มิจฉาสมาธิเราย่อมสรรเสริญสัมมาปฏิปทาไม่ว่าของบรรพชิตหรือของ คฤหัสถ์, คฤหัสถ์ก็ตามบรรพชิตก็ตามปฏิบัติชอบแล้วเพราะการปฏิบัติชอบนั้นเป็นเหตุ ย่อมยังญาณธรรมอันเป็นกุศลให้สำเร็จได้ก็สัมมาปฏิปทาคืออะไร ? คือ สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ

๓. มรรคในฐานะหลักปฏิบัติที่ เนื่องด้วยปัจจัยภายนอก ภายใน

จากการศึกษาความเข้าใจเกี่ยวกับมรรค อธิบายความหมายของมรรคในฐานะ มัชฌิมาปฏิปทาและในฐานะข้อปฏิบัติ หรือทางชีวิต ทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์แล้วยังพบว่า มรรคในฐานะหลักปฏิบัติเนื่องด้วยปัจจัยภายนอก หมายถึง สภาพแวดล้อมทางสังคม และ ปัจจัยภายใน หมายถึง ตัวบุคคลที่รับรู้จากสังคม สภาพแวดล้อมภายนอกส่งผลต่อพฤติกรรม ภายในตัวบุคคล ดังนี้ มรรคในฐานะหลักปฏิบัติที่ เนื่องด้วยปัจจัยภายนอก พุทธพจน์ตรัสไว้ว่า อานนทความมีกัลยาณมิตร มีกัลยาณสหาย ขอบค้นหากัลยาณชนนี้เท่า กับ เป็นพรหมจรรย์ ทั้งหมด เพราะว่าผู้ที่มีกัลยาณมิตร^{๒๓} ..พึงหวังสิ่งนี้ ได้ คือ เขาจักยังอริยอัษฎางคิกมรรค ให้ เกิดมี เขาจักกระทำได้ มากซึ่งอริยอัษฎางคิกมรรค^{๒๔} ภิกษุทั้งหลายเมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ย่อมมีแสง

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๘๒-๕๘๔.

^{๒๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕- ๙/๒- ๔.

อรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉันทใดความมีกัลยาณมิตรก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอริยอัษฎางคิการรรคแก่ภิกษุฉันทนั้น^{๒๕}

จากคำกล่าวของพุทธพจน์นี้แสดงถึงการยอมรับความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในฐานะสภาพแวดล้อมทางสังคมว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งที่จะชักนำและส่งเสริมให้เกิดมีการประพฤติปฏิบัติหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่าระบบการดำเนินชีวิต ระบบจริยธรรม หรือระบบการประพฤติปฏิบัติ ตามหลักพระพุทธศาสนา เนื่องด้วยสังคมไม่แตกต่างหากจากสังคมนั้นในฐานะหลักปฏิบัติที่เนื่องด้วยปัจจัยภายใน พุทธพจน์ตรัสไว้ว่าภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิตฉันทใด ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ (การทำในใจโดยแยบคาย หรือการรู้จักคิดพิจารณาตามสภาวะและเหตุผล) ก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอริยอัษฎางคิการรรคแก่ภิกษุ ฉันทนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือจักเจริญจักทำให้มากซึ่งอริยอัษฎางคิการรรค^{๒๖}

พุทธพจน์ที่กล่าวมานี้ให้หลักคิดว่า แม้ว่าปัจจัยทางสังคมจะมีความสำคัญมาก แต่ก็ต้องไม่มองข้ามความสำคัญของปัจจัยภายในตัวบุคคล ปัจจัยที่ดั่งามทั้งทางสังคมและภายในตัวบุคคล ต่างก็สามารถ เป็นจุดเริ่มซึ่งทำให้เกิดความประพฤติปฏิบัติ และการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องได้ ความจริงทั้งสองอย่างนั้นย่อมช่วยหนุนและเสริมซึ่งกันและกัน หลักการนี้แสดงว่าการปฏิบัติชอบหรือชีวิตที่ดีงามเกิดจากการปรุงผสมผสานปัจจัยทางสังคม และปัจจัยภายในตัวบุคคลเข้าด้วยกันการก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งความดีงามสู่จุดหมายแห่งชีวิตจะเป็นไปได้อย่างสัมฤทธิ์ผลมากที่สุด หากได้อาศัยปัจจัยสองอย่างนี้คอยอุดหนุนค้ำชูกันอยู่เรื่อยไป แต่พึงสังเกตว่ามีข้อเน้น

^{๒๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๒๙/๓๖.

^{๒๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๖/๓๗.

พิเศษสำหรับปัจจัยทางสังคม คือ ความมีกัลยาณมิตร ซึ่งพิเศษกว่าปัจจัยภายในตัวบุคคลที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ^{๒๗}

๔. มรรคในฐานะทางให้ถึงความสิ้นกรรม

มรรคนอกจากจะเป็นหนทางแห่งความดับทุกข์แล้วยังเป็นหนทางให้ถึงความดับกรรมอีกด้วย ดังพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า “มรรคอันเป็นอริยะมืองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ”^{๒๘} ในที่นี้มีขณิมาปฏิบัติที่มีความหมายว่าเป็นทางให้ถึงความดับกรรมหรือสิ้นกรรม ข้อสำคัญในที่นี้ก็คือประการแรก จะเห็นว่าการที่จะดับกรรมหรือสิ้นกรรมได้ก็ต้องทำและทำอย่างจริงจังโดยทำตามหลักขณิมาปฏิบัติ ซึ่งเป็นหลักการและวิธีการที่ถูกต้อง คือ เลิกการกระทำที่ผิดประการที่สองที่ว่าดับกรรมหรือสิ้นกรรม ไม่ใช่หมายความว่าอยู่นิ่ง เลิกไม่ทำอะไรหมด แต่หมายความว่าเลิกการกระทำอย่างปุณฺณเปลี่ยนเป็นทำอย่างอริยบุคคล อธิบายว่าปุณฺณทำอะไรก็ทำด้วยศรัทธาอุปาทาน มีความยึดมั่นในความดี ความชั่วที่เกี่ยวข้องกับตัวฉัน ของฉันผลประโยชน์ของฉัน ในรูปใดรูปหนึ่ง การกระทำของปุณฺณจึงเรียกตามศัพท์ธรรมว่ากรรมแบ่งเป็นดีเป็นชั่ว และก็ยึดถือเอาไว้ว่าเป็นอย่างนั้นด้วยศรัทธาอุปาทาน ดับกรรม คือ เลิกกระทำการต่างๆ ด้วยความยึดมั่นในความดี ชั่วที่เกี่ยวข้องกับตัวฉันของฉัน ผลประโยชน์ของฉัน เมื่อไม่มีดีมีชั่วยึดมั่นไว้กับตัวทำอะไรก็ไม่เรียกว่ากรรมเพราะกรรมต้องเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ได้มีส่วนการกระทำของพระอริยบุคคลเป็นการกระทำไปตามความหมายและวัตถุประสงค์ของเรื่องที่ทำนั้น ล้วนไม่เกี่ยวกับ ศรัทธา อุปาทานภายในพระอริยบุคคลไม่ทำชั่ว เพราะหมดเหตุปัจจัยที่จะทำชั่ว (ไม่มี โลภะ โทสะ โมหะ ที่จะให้ทำอะไรเพื่อให้ตัวฉันได้ฉันเป็น) ทำแต่ความดี และ ประโยชน์ เพราะทำการด้วยปัญญาและกรุณา แต่ก็ไม่ยึดมั่นในความดีที่ตนทำมรรค หรือ ขณิมาปฏิบัติเป็นข้อปฏิบัติเพื่อให้หมดกรรมมีแต่การกระทำที่เป็นตัวการกระทำล้วน (กิริยา) อันนี้จึงเป็นวิธีที่ต่างกันระหว่างโลกียะกับโลกุตระ พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายจึงเที่ยว

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๘๖.

^{๒๘} อัง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๔๖๔; ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๐/๑๖๖.

บำเพ็ญประโยชน์สั่งสอนประชาชนโดยไม่เป็นกรรมทั้งที่การกระทำซึ่งคนธรรมดาเรียกกันว่าเป็น
ความดี^{๒๙}

๕. มรรคในฐานะนาวาข้ามฝั่งที่ต้องปล่อยวาง

จากการศึกษาความเข้าใจเบื้องต้นตามประเด็นดังกล่าวเกี่ยวกับมรรคในฐานะนาวา
ข้ามฝั่งที่ต้องปล่อยวาง เปรียบได้เหมือนเรือที่ใช้ข้ามฝั่ง เมื่อถึงฝั่งแล้วต้องทิ้งเรือไว้ ไม่ใช่แบก
เรือขึ้นฝั่งไปด้วย ดังพุทธพจน์ตรัสไว้ว่าภิกษุทั้งหลายเปรียบเหมือนบุรุษผู้เดินทางไกล พบห้วงน้ำ
ใหญ่ฝั่งข้างนี้ น้าหวาดระแวงน่ากลัวภัย แต่ฝั่งข้างโน้น ปลอดภัย โปร่ง ไม่มีภัย ก็แลเรือหรือสะพาน
สำหรับข้ามไปฝั่งโน้นก็ไม่มีบุรุษนั้นจึงดำริว่าห้วงน้ำนี้ใหญ่ฝั่งข้างนี้น้าหวาดระแวง...
ถ้ากระไร เราพึงเก็บรวมเอาหญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ มาผูกเป็นแพแล้วอาศัยแพนั้น
พยายามเอาด้วยมือและเท้าพึงข้ามถึงฝั่งโน้นได้โดยสวัสดิ์ คราวนั้นเขาจึงผูกแพข้ามถึงฝั่งโน้น
โดยสวัสดิ์ ครั้นเขาได้ข้ามไปขึ้นฝั่งข้างโน้น แล้วก็มีความดำริว่า‘แพนี้มีอุปการะแก่เรามากแท้
เราอาศัยแพนี้ ...จึงข้ามมาถึงฝั่งนี้ โดยสวัสดิ์ ถ้ากระไร เราควรยกแพนี้ขึ้นเทินบนศีรษะหรือ
แบกขึ้นบ่าไว้ ไปตามความปรารถนา ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเห็น เป็นอย่างไร? บุรุษนั้นผู้
กระทำอย่างนี้ จะชื่อว่าเป็นผู้กระทำถูกหน้าที่ต่อแพนั้นหรือไม่ (ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่าไม่ถูก
จึงตรัสต่อไปว่า) บุรุษนั้นทำอย่างไรจึงจะชื่อว่าทำถูกหน้าที่ต่อแพนั้น ในเรื่องนี้บุรุษนั้นเมื่อได้
ข้ามไปถึงฝั่งโน้นแล้ว มีความดำริว่า‘แพนี้ มีอุปการะแก่เรามากแท้... ถ้ากระไร เราพึงยกแพนี้
ขึ้นไว้บนบก หรือผูกให้ลอยอยู่ในน้ำแล้วจึงไปตามปรารถนาบุรุษผู้กระทำอย่างนี้จึงจะชื่อว่า
เป็นผู้กระทำถูก หน้าที่ต่อแพนั้นฉันใดธรรมก็อุปมาเหมือนแพ เราแสดงไว้ เพื่อมุ่งหมายให้ ใช้
ข้ามไปมิใช่เพื่อให้ยึดถือไว้ ฉะนั้นเมื่อเธอทั้งหลายรู้ทั่วถึงธรรมอันมีอุปมาเหมือนแพที่เราแสดง
แล้วพึงละเสียแม้ซึ่งธรรมทั้งหลายจะป่วยกล่าวไปไปถึงธรรมเล่า^{๓๐} ภิกษุทั้งหลายทิวฐิ (ทฤษฎี
หลักการ ความเข้าใจธรรม) ที่บริสุทธิ์ถึงอย่างนี้ผู้ดมืองถึงอย่างนี้ถ้าเธอทั้งหลายยังยึดติดอยู่จริง

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๘๘.

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๐/๒๗๐.

ใจกระหึ่มอยู่เฝ้าถนอมอยู่ยึดถือว่าเป็นของเราอยู่เธอทั้งหลายจะพึงรู้ทั่วถึงธรรมอันมีอุปมาเหมือนแพที่เราแสดงแล้วเพื่่อมุ่งหมายให้ใช้ข้ามไป มิใช่เพื่อให้ยึดถือเอาไว้ได้ละหรือ ?^{๓๑}

พุทธพจน์ทั้งสองนี้ นอกจากเป็นสิ่งเตือนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในธรรมทั้งหลาย(แม้ที่เป็นความจริง ความถูกต้อง) โดยมีได้ถือเอาประโยชน์จากธรรมเหล่านั้นตามความหมายคุณค่า และประโยชน์ตามความเป็นจริงแล้ว ข้อที่สำคัญยิ่งก็คือเป็นการย้ำให้มองเห็นธรรมทั้งหลายในฐานะเป็นอุปการณหรือวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย มิใช่สิ่งลอยๆ หรือจบในตัว ด้วยเหตุนี้เมื่อปฏิบัติธรรมข้อใดข้อหนึ่งจะต้องรู้ตระหนักชัดเจนถึงวัตถุประสงค์ของธรรมนั้น พร้อมทั้งความสัมพันธ์ของมันกับธรรมอย่างอื่นในการดำเนินไปสู่วัตถุประสงค์นั้น วัตถุประสงค์ในที่นี้มีได้หมายเพียงวัตถุประสงค์ทั่วไปในขั้นสุดท้ายเท่านั้น แต่หมายถึงวัตถุประสงค์เฉพาะตัวของธรรมข้อนั้นเป็นสำคัญ ว่าธรรมข้อนั้นปฏิบัติเพื่อช่วยสนับสนุนหรือให้เกิดธรรมข้อใดจะไปถึงสุดลงที่ไม่มีธรรมใดรับช่วงต่อไปดังนี้ เป็นต้น^{๓๒}

ในฐานะพรหมจรรย์หรือพุทธจริยธรรมความเข้าใจเกี่ยวกับมรรคในฐานะพรหมจรรย์หรือพุทธจริยธรรมเป็นอีกฐานะหนึ่งในหลายประเด็นดังที่ได้กล่าวมาแล้ว พุทธพจน์ตรัสไว้ว่า มรรคอันเป็นอริยะประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสมาธินี้คือพรหมจรรย์; บุคคลใดประกอบด้วย อริยอัชฌาติกมรรคนี้ บุคคลนั้น เรียกว่าเป็นพรหมจารี; ความสิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะนี้เรียกว่าที่จบของพรหมจรรย์ผลของพรหมจรรย์คืออะไร โสตาปัตติผล สกาคามีผล อนาคามีผล อรหัตผลเหล่านี้เรียกว่าผลของพรหมจรรย์^{๓๓}

คำว่า “พรหมจรรย์” แปรจากบาลีว่า “พฺรหฺมจฺริย” ซึ่งประกอบด้วย พฺรหฺม+ จฺริย “พรหม” แปรว่า ประเสริฐ เลิศล้ำ สูงสุด บริสุทธิส่วน “จฺริย” มาจากรากศัพท์คือ จร ซึ่งในความหมายเชิงรูปธรรมแปลว่า เทียวไป ดำเนินไป จาริกไป ในเชิงนามธรรมแปลว่าประพฤติ

^{๓๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๕/๔๗๙.

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๘๙.

^{๓๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๓/๓๒.

ดำเนินชีวิตครองชีวิตเป็นอยู่ ในที่นี้ต้องการความหมายเชิงนามธรรมจริย ซึ่งเป็นคำนามจึงแปลได้ว่า ความประพฤติ การดำเนินชีวิต การครองชีวิต หรือ ความเป็นอยู่ คำว่าจริย หรือจริยะนี้ เมื่อเขียนเป็นไทยแปลงตามรูปสันสกฤตเป็นจรรย์ ก็มีถือตามรูปบาลีอีกรูปหนึ่งเป็นจริยาก็ได้ ดังนั้นพรหมจริย จะแปลว่าพรหมจรรย์หรือพรหมจริยาก็ได้แต่ตามปกติแปลกันว่าพรหมจรรย์ และใช้กันอย่างนี้น่าจะลืมนึกไป คำว่าจรรย์ก็มีความหมายเดียวกับจริยา หรือ จริยที่ใช้ในคำว่าจริยศึกษาและจริยธรรม เป็นต้น รวมความว่าพรหมจรรย์มาจาก“พรหมจริย” ซึ่งมีความหมายจริยะ อันประเสริฐ ความประพฤติ อันประเสริฐ หรือประพฤติบริสุทธิ์อย่างพรหม การดำเนินชีวิตอันประเสริฐ การครองชีพอย่างประเสริฐหรือความเป็นอยู่อย่างประเสริฐ^{๓๔}

ตามพุทธพจน์ที่ยกมาแสดงว่า พรหมจรรย์หรือจริยธรรมอันประเสริฐ หรือจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนานี้ก็คือมรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทา^{๓๕} และพรหมจารีหรือผู้ประพฤติพรหมจรรย์ หรือ ผู้มีจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาก็คือ ผู้ดำเนินชีวิตตามมรรค หรือปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา ส่วนความหมายตามรูปศัพท์ดังที่ไดวิเคราะห์ไว้ข้างต้น ก็ทำให้แปลคำว่าจริยธรรมจึงมีความหมายว่า หลักความประพฤติ หลักการดำเนินชีวิต หรือ หลักการครองชีวิตเป็นอันว่าเมื่อถือตามหลักพระพุทธศาสนา มรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทา คือ ระบบจริยธรรม ระบบความประพฤติปฏิบัติ หลักคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ดีงาม หรือหลักการครองชีวิตที่ถูกต้องสมบูรณ์ของมนุษย์ที่จะนำไปสู่จุดหมายคือความดับทุกข์หรือความสิ้นสุดปัญหาอยู่อย่างเป็นอิสระไร้ทุกข์^{๓๕}

๗. มรรคในฐานะสู่จุดหมายชั้นต่างๆ

ความเข้าใจเบื้องต้นอีกประเด็นหนึ่งในหลายประเด็นที่ได้อธิบายรายละเอียดเพื่อประกอบความเข้าใจ ดังพุทธพจน์ตรัสไว้ว่าผู้ปรารถนาโลกสมบัติอันโอฬารยิ่งขึ้นไปพึงมีความไม่

^{๓๔} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๔๐๗.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๕๐-

ประมาท บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในบุญกิริยาทั้งหลาย บัณฑิตไม่ประมาทจึงยึดเอาได้ ซึ่งอรรถทั้ง ๒ ประการ คือ ทิฐุธัมมิกัตตะ และสัมปรายิกัตตะคนที่เรียกว่า เป็นปราชญ์เป็นบัณฑิตก็เพราะการบรรลุอรรถ^{๓๖} อรรถ (สันสกฤต) หรือ อัตตะ (บาลี) แปลว่า เรื่องราว ความหมาย ความมุ่งหมายประโยชน์ ผลที่หมายหรือจุดหมายในที่นี้ แปลเอาความว่า ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายหรือจุดหมายของชีวิต หมายถึง จุดหมายของพรหมจรรย์หรือจริยธรรม หรือระบบการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนาเป็นที่ทราบกันดีว่าจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ พรหมจรรย์ ก็คือนิพพานซึ่งมีชื่อเรียกอย่างหนึ่งว่า “ปรมัตถ์” หรือ “ปรมัตตะ” แปลว่าประโยชน์อย่างยิ่ง หรือจุดหมายสูงสุดเป็นธรรมดาว่าในการสอนธรรมจะต้องเน้นและเร่งเร้าให้ปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนามีได้มองข้ามประโยชน์หรือจุดหมาย ชั่วรองลดหลั่นกันลงมาที่มนุษย์จะพึงได้พึงถึงตามระดับความพร้อมของแต่ละบุคคลและก็ได้จำแนกวางเป็นหลักไว้ด้วย

จากการศึกษาวิจัยพบว่า อรรถแปลว่าเรื่องราว ความหมาย จุดมุ่งหมาย ประโยชน์ หรือผลที่มุ่งหมาย ตามรูปศัพท์ในภาษาบาลี มีคำอธิบาย ๓ นัย ดังนี้

๑. อรรถ ๓ ประโยชน์หรือผลมุ่งหมายที่เกี่ยวกับกาลเวลาและความบริสุทธิ์ แบ่งออกเป็น ๓ ประการ คือ

๑.๑ ทิฐุธัมมิกัตตะ แปลว่าประโยชน์ในชีวิตนี้ หรือประโยชน์ปัจจุบันเป็นจุดหมายขั้นต้นหรือจุดหมายเฉพาะหน้า หมายถึงประโยชน์อย่างที่ย่อมเห็นกันอยู่ที่เขาใจกันง่ายเกี่ยวกับชีวิตประจำวันเป็นเรื่องชั้นนอก หรือเรื่องธรรมดาสามัญที่มุ่งหมายกันในโลกนี้ ได้แก่ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ หรือทรัพย์สิน ฐานะ เกียรติ ไม้ตรี ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข เป็นต้น

๑.๒ สัมปรายิกัตตะ แปลว่าประโยชน์เบื้องหน้าหรือเบื้องสูงหรือประโยชน์ที่ลึก ล้ำยิ่งกว่าที่จะมองเห็นกันเฉพาะหน้า หรือผิวนอกในภายนอกเกี่ยวกับชีวิตด้านในหรือ

^{๓๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๘๑- ๕/๑๒๖- ๑๓๐.

ประโยชน์ด้านคุณค่าชีวิต เป็นจุดหมายชั้นสูงขึ้นไป หันมาให้คุณค่าแก่คุณธรรมความดีงาม รู้จักการทำความดีด้วยใจ รักความดีงาม รักคุณภาพของชีวิตและความเจริญงอกงามของจิตใจ

๑.๓ ปรมัตถะ หรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิตเป็นจุดหมายสูงสุดหรือที่หมายชั้นสุดท้าย ได้แก่ การรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงรู้เท่าทันคติธรรมตาของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต มีจิตใจเป็นอิสระโปร่ง โล่งผ่องใส ไม่ถูกบีบคั้นคับข้องจำกัดด้วยความยึดติดถือมั่นหวั่นหวาดของตนเอง ปราศจากกิเลสเผาลนที่ทำให้เศร้าหมองขุ่นมัว อยู่อย่างไร้ทุกข์ ประจักษ์แจ้ง ความสุขประณีตภายในที่ สะอาดบริสุทธิ์ สิ้นเชิงอันประกอบพร้อมด้วยความสงบเยือกเย็น สว่างไสวเบิกบานโดยสมบูรณ์เรียกว่า วิมุตติและนิพพาน ดังนั้นในการสอนที่เกี่ยวกับจุดหมาย ๓ ชั้นนี้แทนที่ระบบปฏิบัติของมรรค จะถูกจัดขั้นตอนออกมาในรูปของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

๒. อรรถะ ๓ ประโยชน์หรือผลมุ่งหมายที่เกี่ยวข้องกับบุคคล แบ่งออกเป็น ๓ ประการ คือ

๒.๑ อัตตัตถะ คือ ประโยชน์ตน, สิ่งที่เป็นคุณแก่ชีวิต ช่วยให้เป็นอยู่ด้วยดีสามารถพึ่งตน หรือเป็นที่พึ่งแก่ตนได้

๒.๒ ปรัตถะ คือ ประโยชน์ผู้อื่น, ประโยชน์เพื่อคนอื่น อันพึงบำเพ็ญด้วยการช่วยให้เขาเป็นอยู่ด้วยดี พึ่งตนเองได้

๒.๓ อุภยัตถะ คือ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย, ประโยชน์ร่วมกัน, สิ่งที่เกิดแก่ส่วนรวม เป็นคุณแก่ชีวิตทั้งของตนเองและของผู้อื่น ช่วยให้เป็นอยู่กันด้วยดี

๓. อรรถะ ๒ ตามความหมายในพุทธพจน์ พระสูตร และพระธรรมเทศนาแบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ

๓.๑ เนยยัตถะ เนยยัตถะ ([พระสูตร]ซึ่งมีความหมายที่จะต้องไขความ, พุทธพจน์ที่ตรัสตามสมมติ อันจะต้องเข้าใจความจริงแท้ที่ซ่อนอยู่อีกชั้นหนึ่ง เช่นที่ตรัสเรื่องบุคคล ตัวตน เรา-เขา ว่า บุคคล ๔ ประเภท, ตนเป็นที่พึ่งของตน เป็นต้น

๓.๒ นิตัตถะ นิตัตถะ ([พระสูตร]ซึ่งมีความหมายที่แสดงชัดโดยตรงแล้ว, พุทธพจน์ที่ตรัสโดยปรมาตม ซึ่งมีความหมายตรงไปตรงมาตามสภาวะ เช่นที่ตรัสว่า รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น^{๓๗})

สรุปได้อรรถะ ๓ ประโยชน์หรือผลมุ่งหมายที่เกี่ยวกับกาลเวลาและความบริสุทธิ์ ประโยชน์หรือผลมุ่งหมายที่เกี่ยวข้องกับบุคคล และอรรถะ ๒ ตามความหมายในพุทธพจน์พระสูตร และพระธรรมเทศนา ว่าผู้ใดแสดงพระสูตรที่เป็นเนยยัตถะ ว่าเป็นนิตัตถะ หรือแสดงพระสูตรที่เป็นนิตัตถะ ว่าเป็นเนยยัตถะ ผู้นั้นชื่อว่ากล่าวต่อพระตถาคต

๘. มรรคในฐานะไตรสิกขามรรคในฐานะไตรสิกขา

ความเข้าใจเบื้องต้นที่สำคัญมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับหัวข้อในการวิจัยในครั้งนี้ คือ การดำเนินชีวิตตามหลักอริยมรรค ๘ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติครบองค์ ๘ ในระดับปฏิบัติ ๓ หมวด ที่เรียกว่า ไตรสิกขา ดังพุทธพจน์ตรัสไว้ว่าท่านวิสาขะผู้มีอายุกองธรรม ๓ หมวดสงเคราะห์ด้วยอริยอัฏฐังคิกมรรคหามีได้อริยอัฏฐังคิกมรรคต่างหากสงเคราะห์ด้วยกองธรรม ๓, สัมมาวาจาก็ดี สัมมากัมมันตาก็ดี สัมมาอาชีวะก็ดี ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์เข้าด้วยศีลขันธ, สัมมาวาจาเยก็ดี สัมมาสติก็ดี สัมมาสมาธิก็ดี ธรรมเหล่านี้สงเคราะห์เข้าด้วยสมาธิขันธ, สัมมาทิฐิก็ดี สัมมาสังกัปปะก็ดี ธรรมเหล่านี้ สงเคราะห์เข้าด้วยปัญญาขันธ^{๓๘} ไตรสิกขานั้นถือว่าเป็นระบบการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์มีขอบเขตครอบคลุมมรรคทั้งหมด และเป็นการนำเอาเนื้อหาของมรรคไปใช้อย่างหมดสิ้นบริบูรณ์ จึงเป็นหมวดธรรมมาตรฐานสำหรับแสดงหลักการปฏิบัติธรรม และมักใช้เป็นแม่บทในการขยายวิธีปฏิบัติธรรม ในที่นี้กล่าวสรุปว่ามรรคเป็นระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในแง่เนื้อหาฉันใด ไตรสิกขาก็เป็นระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในแง่การใช้งานฉันนั้น และไตรสิกขาเป็นระบบที่รับช่วงหลักปฏิบัติจากมรรคไปกระจายออกสู่วิถีปฏิบัติใน ส่วน

^{๓๗} อจ. ทุก (ไทย) ๒๐/๒๗๐/๗๖.

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๘/๕๔๙.

รายละเอียดอย่างกว้างขวางต่อไปมรรคประกอบขึ้นด้วยองค์ ๘ ประการรวมกัน และผู้ปฏิบัติธรรมก็ต้องใช้องค์ทั้ง ๘ ของมรรคเนื่องไปด้วยกันโดยตลอด

อนึ่ง เพื่อให้มองเห็นเป็นหมวดหมู่ อันจะช่วยเสริมความเข้าใจให้ชัดเจนยิ่งขึ้นองค์ประกอบทั้ง ๘ ของมรรคจัดเป็นประเภทๆ เรียกว่าขั้นหรือธรรมขั้นแปลว่าหมวดธรรมหรือกองธรรม มี ๓ ขั้น หรือ ๓ ธรรมขั้น กล่าวคือ ศีลขั้น สมาธิขั้น และปัญญาขั้นเรียกว่าง่าย ๆ ว่าศีล สมาธิ ปัญญา โดยจัดสัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และสัมมาอาชีวะเข้าเป็นหมวดศีล จัดสัมมาวาทยามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิเข้าเป็นหมวดสมาธิ จัดสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ เข้าเป็นหมวดปัญญา เรียกชื่อว่า สิกขา ๓ หรือ ไตรสิกขา มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา และโดยทั่วไปก็เรียก ว่าศีล สมาธิ และปัญญา สอดคล้องกับธรรมขั้น ๓ นั้นเอง ทั้งนี้เพราะเมื่อถือตามความหมายโดยย่ออธิศีล ก็คือศีล อธิจิตตก็คือ สมาธิ และอธิปัญญา ก็คือ ปัญญา^{๓๙}

สรุปได้ว่าความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับมรรค ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์จากพุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้นเกี่ยวกับมรรคโดยนัยได้ ๘ ประเด็น คือ มรรคในฐานะมัชฌิมาปฏิปทา มรรคในฐานะปฏิบัติหรือทางชีวิตของบรรพชิตและคฤหัสถ์ มรรคในฐานะหลักปฏิบัติเนื่องด้วยสังคัมมรรคในฐานะทางให้ถึงความสิ้นกรรม มรรคในฐานะนาวาข้าม ฝั่งที่ต้องปล่อยวาง มรรคในฐานะพรหมจรรย์หรือพุทธจริยธรรม มรรคในฐานะมรรคาสู่จุดหมายชั้นต่างๆ ของชีวิต และมรรคในฐานะไตรสิกขา ในการศึกษาวิจัยแนวทางการดำเนินชีวิตครั้งนี้ เป็นการศึกษาแนวทางดำเนินชีวิตตามแนววิถีพุทธตามหลักธรรม ข้อที่ ๔ แห่งอริยสัจ ๔ คือ มรรค(ทางแห่งความดับทุกข์ ซึ่งสอดคล้องกับมรรคในฐานะมัชฌิมาปฏิปทา ความเป็นทางสายกลาง ซึ่งมีองค์ประกอบ

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๒), หน้า ๖๐๒- ๖๐๓.

๘ ประการ ได้แก่^{๔๐}

๑) สัมมาทิฐิ เห็นชอบ ๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ๓) สัมมาวาจา วาจาชอบ ๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ ๗) สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ ๘) สัมมาสมาธิ จิตมั่นชอบ และสอดคล้องกับมรรคในฐานะไตรสิกขา หรือสิกขา ๓ เป็นการจัดองค์ประกอบทั้ง ๘ ประการของมรรคเข้าเป็นหมวดหมู่เป็น ๓ หมวด ได้แก่ หมวดศีล หมวดสมาธิ และหมวดปัญญา ดังนี้ ไตรสิกขามรรคมีองค์ ๘ หมวด ปัญญา ๑. สัมมาทิฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ หมวดศีล ๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมากัมมันตะ ๕. สัมมาอาชีวะ หมวดสมาธิ ๖. สัมมาวายามะ ๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ หมวดปัญญา

๒.๖ องค์ประกอบของอริยมรรค ๘

องค์ประกอบของมรรคมรรค มีชื่อเต็มว่า อริยอัฏฐังคิกมัคค์(อริย + อัฏฐังคิก + มัคค์) เรียกเป็นไทยว่าอริย -อัฏฐังคิกมรรคบ้าง อริยอัชฎางคิกมรรคบ้าง อารยอัชฎางคิกมรรคบ้าง แปลว่า ทางมีองค์แปดประการอันประเสริฐทางมีองค์ ๘ ของพระอริยะ ทางมีองค์ ๘ ที่ทำให้บุพพเป็นพระอริยะทางมีองค์ ๘ ที่พระอริยะคือพระพุทธเจ้าทรงค้นพบหรือมรรคาอันประเสริฐมีองค์ประกอบ ๘ อย่าง องค์หรือองค์ประกอบ ๘ อย่าง หรือเรียกว่า“มรรคมมีองค์ ๘” ซึ่งมีความหมายชัดเจนหมายถึง ทางสายเดียวที่มีส่วนประกอบ ๘ อย่าง หรือเรียกว่า “อริยมรรคมมีองค์ ๘” ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบที่ ๑ สัมมาทิฐิ มาจากคำว่า สัมมา แปลว่า โดยชอบดี ถูกต้อง ส่วนคำว่าทิฐิ แปลว่าความเห็น ทฤษฎีคำทั้งสองคำรวมเป็น สัมมาทิฐิ^{๔๑} ปัญญาอันเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ ๔ เห็นชอบตามธรรมนองคลองธรรม ว่าทำดีมี ผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว มารดา บิดามี (คือมี

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐๒- ๖๐๓.

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๘), หน้า ๓๓๐.

คุณงามความดีควรแก่ฐานะหนึ่งที่ เรียกว่า มารดาบิดา) เห็นไตรลักษณ์ หรือเห็นปฏิจจสมุปบาท ในพระไตรปิฎกพระพุทธเจ้าได้ตรัสเรื่องสัมมาทิฐิ ไว้หลายแห่งดังนี้ “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิตฉันใด สัมมาทิฐิ ก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิต เพื่อการตรัสรู้ ตามเป็นจริงซึ่งอริยสัจ ๔ ประการ ฉะนั้นภิกษุผู้มีสัมมาทิฐิย่อมเป็นอันหวังสิ่งนี้ได้ คือจรรู้ตามความจริงว่าทุกข์คือ ดั่งนี้เหตุให้เกิดทุกข์ คือ ดับความดับทุกข์ คือปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือดังนี้”^{๔๒} “ข้อที่ภิกษุจักทำลายอวิชชา ยังวิขาให้เกิดทำให้แจ้งซึ่งนิพพานได้ด้วยทิฐิที่ตั้งไว้ชอบ ด้วยมรรคาวนาที่ตั้งไว้ชอบ นี่เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ นั่นเป็นเพราะเหตุใด ก็เพราะตั้งทิฐิ ไว้ชอบแล้ว”^{๔๓} “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่าง ซึ่งจะเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้นหรือกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อเพิ่มความเพิ่มพูนไพบูลย์เหมือนอย่างสัมมาทิฐินี้เลย”^{๔๔} “เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัดซึ่ง อกุศล...อกุศลมูล...กุศล...และกุศลมูลด้วยเหตุเพียงนี้ เธอชื่อว่ามีสัมมาทิฐิมีความเห็นตรงประกอบด้วยความเลื่อมใสแน่วแน่ในธรรมเข้าถึงสัจธรรมนี้แล้ว”^{๔๕} จากความหมายของสัมมาทิฐิ คือ การเห็นชอบตามเป็นจริงเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สามุกังสิกาธรรมเทศนา”^{๔๖} ดังนั้นความหมายของการเห็นความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ได้แก่

๑) ทุกข์ เป็นความไม่สบายกายไม่สบายใจ สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก บิปปันจิตใจ เกิดจากค้นหาความอยาก โดยย่อ คือ อุปาทานขันธ ๕

^{๔๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๒๐/๕๕๒.

^{๔๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๓//๗๓.

^{๔๔} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๘๒/๔๐.

^{๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๑/๘๕.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๑-

๒) ทุกขสมุทัย เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ทุกข์เกิดจากตัณหา ๓ ได้แก่ กามตัณหา (ความอยากในกามคุณ) ภวตัณหา(อยากมีอยากเป็น) และ วิภวตัณหา(ความอยากไม่มี ไม่เป็น ตามที่มีอยู่ เป็นอยู่)

๓) ทุกขนิโรธ เป็นสภาวะที่ ความทุกข์ดับ หรือ เป็นสภาวะที่ เข้าถึงการกำจัดอวิชชา หลุดพ้นเป็นอิสระ คือนิพพาน ซึ่งเป็นผลมาจากการปฏิบัติตามหลักธรรมอริยมรรคมีองค์ ๘

๔) ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทาเป็นข้อนำไปสู่ ความดับทุกข์ ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ หรือ มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) คือธรรมที่ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองจึงสามารถนำไปสู่ ความดับทุกข์หรือการแก้ปัญหาได้ ซึ่งมรรคมีองค์ ๘

กล่าวได้ว่าสัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นชอบ ได้แก่ ความรู้ ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ(ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) หรือที่กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าสัมมาทิฐิ เป็นการเห็นอริยสัจ ๔ คือ การเข้าไปรู้ปัญหา สาเหตุสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหา แล้วหาหนทางเพื่อการดับเหตุปัจจัยแห่งความทุกข์ได้เมื่อใด ผลคือความสงบสุขปราศจากการบีบคั้นใจที่ผ่านมาทางอายตนะภายในและภายนอกทั้ง ๖ ยอมรับความเปลี่ยนแปลงที่ เป็นไปตามกฎธรรมดาแห่งธรรมชาติ แม้ความทุกข์ทางกายจะเกิดขึ้นแต่ความทุกข์ทางใจก็ไม่มี เนื่องจากไม่ยึดมั่นถือมั่นหรือปรุงแต่งอารมณ์ ดังนั้นจิตที่ตั้งไว้ผิดเป็นมิจฉาทิฐิ ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ทำร้ายตนเองและทำลายโอกาสในการพัฒนาตนให้เจริญงอกงาม ในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม แต่ตรงกันข้ามกลับทำให้ตนเองเสื่อมจากความดีทั้งปวง เพราะฉะนั้นมนุษย์ที่ประเสริฐต้องเกิดมาจากการศึกษา และต้องเป็นการศึกษาชีวิตของตนเอง มิใช่การศึกษาตามความหมายในปัจจุบัน

ดังนั้น สัมมาทิฐิจึงมีความสำคัญอย่างมาก เพราะเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการกระทำความดีหรือไม่ดี ย่อมมีอิทธิพลมาจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านทางอายตนะทั้งภายในและภายนอกโดยมีกัลยาณมิตรที่เป็นผู้ใกล้ชิดอย่างเช่น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ และเพื่อน ๆ เป็นต้น ซึ่งจัดว่าเป็นเสียงจากภายนอกที่ เรียกว่า “ปรโตโฆสะ” ส่วนกัลยาณมิตรที่ เกิดภายในนั้น ได้แก่

การคิดพิจารณาใคร่ครวญที่เรียกว่า ”โยนิโสมนสิการ” ทั้งปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการนั้นเป็นเหมือนรุ่งอรุณแห่งการเกิดอริยอัษฎางคิกมรรค ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิตฉันใดความถึงความด้วยโยนิโสมนสิการ (การทำในใจโดยแยบคายหรือการรู้จักคิดพิจารณาตามสภาวะแลเหตุผล) ก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอริยอัษฎางคิกมรรคแก่ภิกษุ ฉะนั้น ภิกษุที่ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักเจริญ จักทำให้มาก ซึ่งอริยอัษฎางคิกมรรค”^{๔๗}

องค์ประกอบที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริชอบ ได้แก่ ความดำริในการออกจากกามความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน ความคิดชอบ ความดำริชอบ แบ่งออกเป็น ดังนี้ (๑) ความคิดไม่เบียดเบียน หรืออวิหิงสาวิตก หมายถึงคิดที่ประกอบด้วย กรุณา ไม่คิดมุ่งทำลายผู้อื่นให้เดือดร้อน (๒) ความคิดไม่พยาบาท อาฆาตผู้ใด สามารถให้อภัยแก่ทุกคนโดยการใช้ปัญญาประหาร ความพยาบาท อาฆาตที่เกิดขึ้นในจิตใจให้ดับไปได้ (๓) ความคิดออกจากกาม กาม คือสิ่งที่ผู้หมกมุ่นมักเพติดเพลิน เพราะผ่านทางอายตนะภายใน จักขุวิญญาณ โสทวิญญาน ชิวหาวิญญาน ฆานวิญญาน และภายนอก การที่เราเข้าไป เกี่ยวข้อง จนลุ่มหลง ก็จะทำให้จิตใจให้เร้าร้อน เป็นทุกข์ ไม่สบาย ทั้งใจและกาย ซึ่งมีผลต่อคุณภาพของการทำงาน ในการดำเนินชีวิตนั้น คนเราควรหาที่พักใจ คือปลอดโปร่งจากการคิดอยากได้ อยากมี อยากเป็นมีชีวิตที่อิสระ ปราศจากการถูกครอบงำโดยอวิชชา จิตวิญญานมีอิสระอย่างแท้จริง

ดังนั้นสัมมาสังกัปปะ ตามความหมายของหลักธรรม คือความคิดที่ดีงาม ปราศจากความพยาบาท เป็นผู้ไม่เมตตา ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เขาต้องเดือดร้อน พร้อมทั้งพยายามหาความสงบ ออกจากความสับสนวุ่นวายเกี่ยวกับเรื่องกาม บริหารจิตเจริญปัญญาให้จิตของตนมีความเจริญก้าวหน้าพร้อมที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อดำเนินชีวิตในมรรคข้ออื่นอีกต่อไป^{๔๘}

^{๔๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๖/๓๗.

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๕๔.

องค์ประกอบที่ ๓ สัมมาวาจา หมายถึง วาจาชอบ ได้แก่ เจตนาเป็นเหตุจวนจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุจวนจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุจวนจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุจวนจากการพูดเพ้อเจ้อ แม้พระพุทธเจ้าก็ตรัสวาจาสุภาสิตเป็น ธรรมตามหลัก เกณฑ์ ขั้ว บบทั้ง ๕ ประการกล่าวคือ สิ่งใดก็ตามมีผู้ สนใจถามแต่คำถามนั้น หาประโยชน์ไม่ พระองค์ก็ไม่ตรัสตอบเพราะสิ่งที่จะตอบนั้นไม่มีประโยชน์ เพื่อจะนำผู้ฟังไปสู่การดับทุกข์ เพราะ ตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ มีจุดมุ่งหมายที่แน่นอนมั่นคง คือ การนำสรรพสัตว์ดำเนินชีวิต ที่ดีงาม ปราศจากการครอบงำจากวาทะ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ซึ่งเป็นเหตุและ ปัจจัยแห่ง ความทุกข์ พระพุทธเจ้าจึงทรงเป็นแบบอย่างของการดำเนินชีวิต ด้านสัมมาวาจา

องค์ประกอบที่ ๔ สัมมากัมมันตะ หมายถึง การงานชอบ ได้แก่ เจตนาเป็นเหตุจวนจากการฆ่าสัตว์เจตนาเป็นเหตุจวนจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุจวนจากการประพฤติดินในกาม สัมมากัมมันตะ หรือการกระทำชอบ พุทธพจน์ที่ตรัสถึง สัมมากัมมันตะว่า “สัมมากัมมันตะเป็นอย่างไร คือเจตนาเป็นเหตุจวนจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุจวนจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุจวนจากการประพฤติดินในกาม ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ”^{๔๙} ในพระไตรปิฎกนั้น การกระทำชอบจะเน้น จิตที่ตั้งมั่น หรือการกระทำที่จิตใจซึ่งสัมมากัมมันตะเป็นความตั้งใจที่จะจวน หรือไม่ประพฤติดินในสิ่งที่ไม่ดี ทางกายสามประการ คือการจงใจไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักขโมย ไม่ประพฤติดินในกาม ทั้งหลาย พุทธศาสนิกชนที่รักษาศีล ๕ หรือศีล ๘ อย่างสม่ำเสมอ ย่อมเป็นผู้ได้ชื่อว่าเคารพใน พระพุทธเจ้า ชีวิตของตนย่อมประสบแต่ความเจริญความสำเร็จในการดำเนินชีวิตทั้งโลกนี้และโลกหน้า

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า สัมมากัมมันตะหรือการกระทำชอบ แบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ^{๕๐} ๑) ในระดับโลกียะ หมายถึง การมีเจตนาทั้งจวนจากการตัดรอน

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๕๗.

ชีวิต จากการเอาของที่เรามิได้ให้และการประพาศิณในกามทั้งหลาย ๒) ในระดับโลกุตระ หมายถึงความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากกายสุจริต ทั้งสามของท่านผู้มีจิต เป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีอริยะเป็นสมังคิกำลังเจริญอริยมรรคอุปปมรรคมีองค์ ๘ ข้อ สัมมากัมมันตะเป็นข้อที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมโดยตรงซึ่งมีความสัมพันธ์กับคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องศีล และกุศลกรรมบถ ๑๐ ดังนี้ สัมมากัมมันตะตรงกับศีล ๕ ข้อ (๑) และ (๓) ในการสอนเรื่องศีล ๕ นั้นจะเป็นข้อละเว้นจากการฆ่าสัตว์ ละเว้นจากการถือเอาของที่เรามิได้ ใหละเว้นจากการประพาศิณในกามทั้งหลายและมีหลักเบญจธรรมที่สนับสนุนให้ศีล ๕ สมบูรณ์ ได้แก่ เบญจธรรมข้อที่ ๑ มีเมตตาและกรุณาจะสนับสนุนให้เบญจศีลข้อที่ ๑ สามารถที่จะปฏิบัติ ได้สมบูรณ์ เพราะผู้มีเมตตาอย่าอมจะสงสารและรักเพื่อนมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ขณะเดียวกันก็มี ความกรุณาซึ่งเป็นคุณธรรมที่พร้อมเข้าไปช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความบริสุทธิ์ ใจ พื้นฐานจิตของผู้ปฏิบัติ ตามหลักเบญจธรรมข้อที่ ๑ นี้เองทำให้เขาไม่อาจทำร้ายหรือ เบียดเบียนเพื่อนร่วมโลกได้ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ก็ตามส่วนเบญจธรรมข้อที่ ๒ สัมมาอาชีวะ จะสนับสนุนให้เบญจศีลข้อที่ ๒ รักษาได้ สมบูรณ์ เพราะผู้มีอาชีพที่สุจริตย่อมมี ความภาคภูมิใจในปัจจัยที่ตนหามาด้วยความสุจริต ความสามารถของตน มีความพอใจในสิ่งที่ ตนหามาได้

การที่จะไปลักขโมยของผู้อื่นเป็นสิ่งที่ผู้มีเบญจธรรมข้อ ๒ ไม่กระทำให้เป็นแน่แท้จึงได้ ชื่อว่าช่วยสนับสนุนให้ผู้รักษาเบญจศีลข้อที่ ๒ สามารถที่จะรักษาให้สมบูรณ์ได้เบญจธรรมข้อที่ ๓ เป็นเรื่องเกี่ยวกับกามสังวร(การสำรวมในกาม) หรือสทาร์สันโดช คือมีความพอใจเฉพาะในคู่ ครองของตน สังคมปัจจุบันมีปัญหาเรื่องชู้สาวเกิดขึ้นมากมายและสร้างเรื่องสลดใจ ก่อคดี อาชญากรรม สามีฆ่าชู้ ภรรยาหลงฆ่าหรือสังฆ่าภรรยาน้อยซึ่งปัญหาทั้งหมดเกิดจากความหึง หวง เพราะการแก้ปัญหาด้วยความโกรธความแค้น ชิงชัง เป็นที่มาของการทำร้าย ล้างผลาญ ชีวิตแก่กันและกัน ไม่ว่าภรรยานอกใจสามี หรือสามีนอกใจภรรยา รวมถึงผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับ ปัญหาเหล่านี้ก็ได้รับความเดือด ร้อนอย่างทั่วหน้า ครอบครัวบางครอบครัวล่มสลาย ทำให้

สถาบันครอบครัวอ่อนแอ ลูกซึ่งเป็นเด็กไร้เดียงสา เป็นผู้บริสุทธิ์กลายเป็นแพะรับบาปจากการที่ผู้ใหญ่ที่ ไร้ปัญญา ไม่ประพฤติธรรม เพื่อหักห้ามใจและกายให้พ้นจากความคิดที่ชั่ว การกระทำที่ชั่วลูกจึงต้องถูกทอดทิ้งให้ขาดความรักความอบอุ่นเป็นเด็กมีปมด้อย และสร้างปัญหาให้กับสังคมจนลูกกลายมาเป็นปัญหาระดับประเทศ ไม่ว่ายุคใดสมัยใดปัญหาครอบครัวระหว่างสามีภรรยาจะเกิดมาจากเหตุปัจจัยของความไม่สำรวมในกาม พระพุทธเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับเรื่องความปรารถนาของสตรีเพศในพระไตรปิฎกเกี่ยวกับคู่ครองว่า “ความปรารถนาของหญิงที่ แต่งงานแล้ว คือไม่ต้องการให้หญิงใดมาร่วมสามีเดียวกันกับตน”^{๕๑}

องค์ประกอบที่ ๕ สัมมาอาชีวะ หมายถึงการเลี้ยงชีพชอบได้แก่ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะจากการศึกษาพบว่าหลักการของสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนามีอยู่ ๓ ประการ คือ การเลี้ยงชีพชอบทางกาย การเลี้ยงชีพชอบทางวาจา การเลี้ยงชีพชอบทางใจ ดังผลการศึกษาที่มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. การเลี้ยงชีพชอบทางกาย

หลักการของสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนา สอนให้งดเว้นการเลี้ยงชีพในทางที่ไม่สมควรเรียกว่า มิจฉาฉนิชชา คือ การเลี้ยงชีพในทางที่ผิด เพราะเป็นอาชีพที่ส่งเสริมการเบียดเบียนและการทำลายชีวิต หลักการของสัมมาอาชีวะจะต้องเว้นจากการประกอบอาชีพทั้ง ๕ ประการ คือ ๑) สัตถฉนิชชา การค้าขายสัตว์อันตรายเป็นเครื่องประหาร เช่น หอกดาบ ปืน ระเบิด เป็นต้น ๒) มังสฉนิชชา การค้าขายสัตว์มีชีวิต ๓) มัชชฉนิชชา การค้าขายสิ่งมีเนมา ๔) วิสฉนิชชา การค้าขายยาพิษ^{๕๒} การค้าขายดังกล่าวมานี้ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาถือเป็นการประกอบกิจการที่มีโทษ คือ มีโทษต่อผู้อื่นและต่อสังคมส่วนรวมด้วย หากอาชีพเหล่านี้ เข้าสู่กระบวนการทางธุรกิจย่อมเป็นการส่งเสริมให้คนในสังคมกระทำผิดทางจริยธรรมได้ง่ายขึ้นเป็นการทำลายพื้นฐานทางจริยธรรมที่ดีงามของสังคม และส่งผลกระทบเชิงลบต่อสังคมเป็น

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๕๗.

^{๕๒} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๑๘๖.

วงกว้าง ดังนั้นหลักการเลี้ยงชีวิตชอบทางกายจึงต้องงดเว้นจากการประกอบอาชีพที่ส่งเสริมหรือสนับสนุนให้กระทำผิดศีลธรรมดังกล่าว การเลี้ยงชีพชอบทางกายยังครอบคลุมไปถึงการเว้นจากการเลี้ยงชีวิตด้วยการลักขโมย การทุจริต การคดโกงทั้งจากโดยอาชีพและสามัญสำนึกแม้ว่าจะมีโอกาสให้กระทำได้หรือไม่ก็ตามเพราะเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อนและทำให้สังคมเกิดความไม่สงบสุข คนในสังคมอยู่อย่างรู้สึกไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินการเลี้ยงชีพด้วยการลักขโมยหรือทุจริตคดโกงจึงเป็นการดำเนินชีวิตอยู่บนความทุกข์ความเดือดร้อนของผู้อื่นและของสังคมเป็นการทำลายศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของตนเองหมดสิ้น

๒. การเลี้ยงชีพชอบทางวาจา

หลักพระพุทธศาสนา การเลี้ยงชีพชอบทางวาจาจัดเป็นกุศลกรรมและเป็นการดำเนินชีวิตที่เป็นสัมมาอาชีวะ โดยยึดหลักการคือ (๑) การไม่โกหกหลอกลวงเลี้ยงชีพ โดยดำเนินชีวิตอย่างมีสัจจะ รักษาความสัตย์ (๒) การไม่พูดส่อเสียดเลี้ยงชีพ คือ การเว้นจากการใช้คำพูดยุยงให้คนอื่นแตกแยกกันหรือเข้าใจผิดกันเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง (๓) การไม่พูดคำหยาบในการเลี้ยงชีพ (๔) การไม่พูดเพ้อเจ้อเลี้ยงชีพ คือ ให้เว้นจากการดำเนินชีวิตด้วยอาศัยวาจาที่ไร้สาระ ไร้แก่นสาร ไม่เป็นธรรมและไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เนื่องจากคำพูดที่เพ้อเจ้อนั้นทำให้ผู้ฟังหลงผิด เข้าใจผิดได้ (๕) การไม่ประจบเลี้ยงชีพ คือ เว้นจากการใช้วาจาประจบสอพ้อผู้อื่นเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง (๖) การไม่บังคับขู่เข็ญเลี้ยงชีพวาจานั้นย่อมไม่เป็นไปเพื่อการข่มขู่หรือบังคับขู่เข็ญเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากบุคคลอื่นด้วยความไม่ชอบธรรม^{๕๓}

๓. การเลี้ยงชีพชอบทางใจ

หลักพระพุทธศาสนา การเลี้ยงชีพชอบทางใจเป็นมโนกรรมฝ่ายกุศลซึ่งเป็นแนวทางที่นำไปสู่ความสุขสงบภายใน เป็นการดำเนินชีวิตตามหลักสัมมาอาชีวะโดยยึดหลักการ คือ (๑) การไม่โลภอยากได้ทรัพย์สินคนอื่นเลี้ยงชีพ มีสภาพจิตที่สามารถควบคุมความโลภไว้ได้ คือไม่

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๒๘๔.

โลภอยากได้ของคนอื่นในทางที่ไม่ชอบไม่ควร คิดเลี้ยวซีกวางแผนดำเนินชีวิตในแนวทางที่ถูก ต้องชอบด้วยกฎหมาย ศีลธรรม (๒) การไม่คิดเบียดเบียนคนอื่นเลี้ยวซีก เป็นการควบคุมสภาพจิตใจต่อความพยายาบท ปองร้ายผู้ อื่นเพื่อหวังเอาแต่ประโยชน์ส่วนตนให้มีจิตเมตตา ดื้อเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น อันจะนำไปสู่การแสวงหาประโยชน์ที่ถูกต้องเหมาะสม และไม่ส่งผลกระทบต่อผู้อื่นให้เกิดความเดือดร้อนเสียหาย (๓) การไม่คิดเอาัดเอาเปรียบคนอื่นเลี้ยวซีก คือ เว้นจากการคิดหาโอกาสเพื่อตักตวงเอาผลประโยชน์จากบุคคลอื่นเพื่อเลี้ยวซีกตนเอง^{๕๔} การเลี้ยวซีกชอบทางใจจัดเป็นมโนกรรม ฝ่ายกุศลที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นต้นตอให้การดำเนินชีวิตภายนอกเป็นไปในแนวทางที่ถูก ต้องชอบธรรม เพราะการกระทำภายนอกต่างๆ สืบเนื่องมาจากภายในจิตใจ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า..ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจ เป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลใดใจร้ายแล้ว พุดอยู่ กิติ ทำอยู่กิติ ทุกข์ย่อมไปตามเขาเพราะเหตุนั้น ถ้าบุคคลใดมีใจผ่องใสแล้ว พุดอยู่ กิติ ทำอยู่กิติ ความสุขย่อมไปตามเขาเพราะเหตุนั้นเหมือนเงาไปตามตัว ฉะนั้น^{๕๕}

กล่าวโดยสรุปหลักการของสัมมาอาชีวะ ด้วยการเลี้ยวซีกชอบทางกาย ทางวาจาและทางใจ ก็คือ การดำเนินชีวิตตามหลักกุศลกรรมบถนั่นเอง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งการดำเนินชีวิตสุจริตทางกาย ทางวาจา และทางใจ

องค์ประกอบที่ ๖ สัมมาวายามะ หมายถึง ความเพียรชอบ ความเพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น ความเพียรการละความชั่วที่ทำแล้ว ความเพียรในการทำความดีให้เจริญยิ่งขึ้น และความเพียรในการรักษาความดีที่ทำไว้แล้ว โดยคำจำกัดความตามแบบพระสูตรเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าสัมมัปปธานหรือปธาน ๔ ได้แก่ (๑) สังวรปธาน เพียรป้องกันหรือเพียรระวังอกุศลที่ยังไม่ เกิดไม่ให้เกิดขึ้น (๒) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรจำกัดอกุศลที่ เกิดขึ้นแล้วให้

^{๕๔} ม.มู(ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๓.

^{๕๕} ชุ.ม. (ไทย) ๔๐/๑๑/๑.

หมดไป (๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรสร้างกุศลที่ยังไม่ เกิดให้เกิดขึ้น (๔) อนุรักษนาปธาน เพียรอนุรักษ์ หรือเพียรรักษาและส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

กล่าวโดยสรุป สัมมาวายามะในระดับเบื้องต้นจึงหมายถึงความเพียรในการละชั่วทำดี และทำจิตใจให้ผ่องใส นอกจากในพระสูตรต้นตปิฎกแล้วยังมีกล่าวไว้ในพระอภิธรรมปิฎกดังนี้ “สัมมาวายามะ เป็นไฉน ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายามปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่ อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อทำบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ การสร้างฉันทะ พยายามปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหายภยโยภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่าสัมมาวายามะ”^{๕๖} “การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื ่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ”^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวเกี่ยวกับสัมมาวายามะ ไว้ว่า “ตัวสัมมาวายามะเองแท้ๆ ที่เป็นองค์มรรคเป็นคุณธรรมอยู่ภายใต้จิตใจของบุคคลก็จริง สัมมาวายามะจะทำหน้าที่ของมันได้เจริญงอกงามได้ ต้องอาศัยความสัมพันธ์กับโลกภายนอก กล่าวคือ การวางท่าทีตอบสนองและจัดการกับอารมณ์ ที่ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย การแผ่ ขยายความเพียรจากภายในจิตใจออกไปเป็นการกระทำ ความประพฤติดำเนินชีวิตจะเกี่ ยวข้องและอิงอาศัยกับปัจจัย แวดล้อมภายนอกด้วย ทั้งปัจจัยทางร่างกาย ธรรมชาติ และทาง สังคม”^{๕๘}

พุทธพจน์ที่ตรัสกะพระภิกษุเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลายคุณสมบัติของผู้บำเพ็ญ (องค์ของผู้มีปธาน) มี ๕ อย่างเหล่านี้ ห้าอย่างคืออะไร (กล่าวคือ)ภิกษุในธรรมวินัยนี้ คือ (๑) เป็นผู้ที่มีศรัทธาเชื่อตถาคตโพธิ์ว่าแม้เพราะเหตุผลดังนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็น

^{๕๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒.

^{๕๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๕.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๐๒-๘๐๓.

อรหันต์เป็นสัมมาสัมพุทธะ ฯลฯ เป็นผู้จำแนกแจกธรรม (๒) เป็นผู้มีความพยานน้อย มีโรคน้อย ประกอบด้วยไปเผาผลาญที่สำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก พอปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร (๓) เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายาเป็นผู้เปิดเผยตัวตามเป็นจริงทั้งใน พระศาสนาทั้งในเพื่อนพรหมจารี ผู้เป็นวิญญูชน (๔) เป็นผู้ระดมความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อมมีความเข้มแข็งบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลทั้งหลาย (๕) เป็นผู้มีความปัญญาประกอบด้วยปัญญาอย่างอิสระที่ยังถึงความเกิดขึ้นและความดับสลาย ข้าแวกกิเลส ได้ อันให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ”^{๕๙} จากพุทธพจน์ที่กล่าวถึงเรื่องการทำความเพียรนั้นเป็น การเตือนผู้ปฏิบัติธรรมเป็นอย่างดีว่าลำดับแรกจะต้องมีศรัทธาในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เชื่อว่าพระองค์เป็นผู้ชี้ทางการบรรลุธรรมผล นิพพานให้กับผู้ปฏิบัติต่อไปต้องเป็นผู้มีโรคน้อย เป็นผู้ซื่อตรงทั้งต่อหน้าและลับหลังเป็นเพื่อนพรหมจารีกับนักปราชญ์ วิญญูชนเป็นผู้มีความ เพียรเพื่อจะละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ป้องกันมิให้ออกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้นเพื่อเร้ากุศลที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้นรักษาหรือประคองกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญงอกงาม เป็นผู้มีความปัญญากำหนดและตามรู้ ความเกิดขึ้นและความดับสลายของธรรมทั้งหลายอันทำให้ถึงความดับทุกข์โดยชอบ

พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า“ภิกษุทั้งหลาย สมัยที่ไม่เหมาะสำหรับบำเพ็ญเพียร มี ๕ อย่างเหล่านี้ห่าอย่างคืออะไร (กล่าวคือ) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เป็นผู้แก่เฒ่า ถูกชราครอบงำ (๒) เป็นผู้เจ็บไข้ถูกพยาธิครอบงำ (๓) สมัยที่อาหารขาดแคลนข้าวไม่ดีหาอาหารยาก ไม่สะดวกที่จะยังชีพด้วยการบิณฑบาต (๔) สมัยที่มีภัย มีความกำเริบรุ่มรวยในป่าดง ชาวชนบทต่างพากัน ขึ้นยานพาหนะผันผ้ายไป (๕) สมัยที่สงฆ์แตกแยกกันมีการด่าว่า..คนที่ยังไม่เลื่อมใสก็ไม่เลื่อมใส คนที่เลื่อมใสแล้วก็กลายเป็นอย่างอื่นภิกษุทั้งหลาย สมัยที่ควรบำเพ็ญ มี ๕ อย่างเหล่านี้ ,ห่าอย่าง ใด(กล่าวคือ) (๑) ภิกษุยังหนุ่ม ยังเยาว์มีผมดำสนิท ประกอบด้วยวัยอันเจริญ เป็นวัยปฐม (๒) ภิกษุเป็นผู้มีความพยานน้อย มีโรคน้อย (๓) สมัยที่ อาหารพร้อมดี ข้าวดีหาอาหารง่าย สะดวกที่

^{๕๙} ที.ปา. ๑๑/๔๑๑/๒๙๕. , ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๑๘/๔๗๒.

จะยังชีพด้วยการบิณฑบาต (๔) สมัยที่มนุษย์(ประชาชน) ทั้งหลายพร้อมเพรียงกันชื่นชมต่อกัน ไม่วิวาทกันเป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำมองดู ด้วยสายตาที่ประกอบด้วยความรัก (๕) สมัยที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันชื่นชมต่อกัน ไม่วิวาทกันมีอุเทศร่วมกันเป็นอันเดียวกัน เป็นอยู่ผาสุกทำให้ผู้ยังไม่เลื่อมใสย่อมเลื่อมใสคนที่เลื่อมแล้ว ย่อมเลื่อมใสยิ่งขึ้นไป”^{๖๐}

องค์ประกอบที่ ๗ สัมมาสติ สัมมาสติ หมายถึง ความระลึกชอบความระลึกที่ดำเนินถูกต้อง ตามหลักสติปัฏฐาน กล่าวคือ การตั้งสติให้มั่นคง เพื่อละความยินดีในร้ายในสิ่งทั้งปวง สัมมาสติ เป็นองค์มรรคข้อที่ ๒ ในหมวดสมาธิ หรือ อธิจิตตสิกขา พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงความสำคัญของสัมมาสติไว้ดังนี้“ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสติเป็นไฉนนี้เรียกว่า สัมมาสติ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑) พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ โทมนัสในโลกเสียได้ ๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ๓) พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ คือ (๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ (๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ (๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๕) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้”^{๖๑}

สติปัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งสติ สติไปตั้งไว้ที่กาย เรียกว่า “กายานุปัสสนา” สติไปตั้งไว้ที่เวทนา ความสุข ความทุกข์ที่ตั้งขึ้นในใจ เรียกว่า “เวทนานุปัสสนา” สติไปตั้งไว้ที่จิต คือความคิดนึกของเราเรียกว่า “จิตตานุปัสสนา” ส่วนสติไปตั้งไว้ที่ธรรมะที่เกิดกับจิตให้คอยดู เรียกว่า “ธรรมานุปัสสนา” รวมความว่าให้ดูตนเองด้วยความมีสติตลอดเวลาเป็นการฝึกสติให้คล่องแคล่วว่องไว

^{๖๐} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๓-๕๔/๙๒-๙๔.

^{๖๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๙/๑๒๔, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๐๔/๔๕๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงสัมมาสติในมุมมองดังต่อไปนี้ สติในฐานะอุปมาพหุธรรม “สติ” แปลว่า ความระลึกได้ ที่เป็นจุดมุ่งสำคัญก็ได้สติ จึงเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุมเร้าเตือนการปฏิบัติหน้าที่ และเป็นตัวคอยป้องกันยับยั้งตนเองทั้งที่จะไม่ให้หลงเพลินไปตามความชั่ว และที่จะไม่ให้ความชั่วเล็ดลอดเข้ามาในจิตใจได้จะเตือนตนเองในการทำมาดี และไม่เปิดโอกาสแก่ความชั่วพุทธธรรมเน้นความสำคัญของสติเป็นอย่างมากในการปฏิบัติจริยธรรมทุกขั้นการดำเนินชีวิต หรือการประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า “อปปมาท” คือ ความไม่ประมาท

ความก้าวหน้าในระบบจริยธรรม คือ ความเป็นอยู่ โดยไม่ขาดสติ ซึ่งขยายความได้ว่า การระมัดระวังอยู่เสมอ ไม่ยอมถลำลงไปทางเสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความเจริญก้าวหน้าตระหนักถึงสิ่งที่จะต้องทำและต้องไม่ทำ ความสำคัญและขอบเขตการใช้ อปปมาทธรรม ในการปฏิบัติจริยธรรมขั้นต่างๆ ดังพุทธพจน์ต่อไปนี้ “ภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์บกทั้งหลายชนิดใด ๆ ก็ตามย่อมลงในรอยเท้าช้างได้ทั้งหมด รอยเท้าช้าง เรียกว่าเป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น โดยความใหญ่ ฉะนั้น กุศลธรรมทั้งหลาย อย่างใด ๆ ก็ตามย่อมมีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาทได้ทั้งหมดความไม่ประมาทเรียกว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น ฉะนั้น”^{๖๒}

การฝึกสติจะต้องเริ่มต้นมาจากกายก่อน แล้วจึงค่อย ๆ พัฒนานำสติคุมที่ความนึกคิด แล้วจะสังเกตได้ว่าขณะที่เรายืน เดิน นั่ง หรือนอน ความคิดของเราจะไหลออกไปเรื่อย สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเรื่องปกติของจิต แต่ให้เรากำหนดรู้ โดยเอาสติ กำหนดรู้ว่าจิตกำลังคิด เห็น ได้ยิน ให้กำหนดรู้ แต่ไม่ต้องตามจิตไปดูว่ามันเห็น มันคิด หรือได้ยินอะไรบ้าง มิเช่นนั้นจะเป็นการหลงตามจิตหรือเรียกว่า “จิตหลอก” คนที่ได้ฝึกสมาธิตามขั้นตอนแบบนี้ แล้วการเดินก็ดี การนั่งการลุกจะเป็นจังหวะ แม้แต่การพูดก็เป็นจังหวะพูดชัดถ้อยชัดคำ เพราะได้รับการฝึกอบรมตนเอง

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๒๘.

กิริยาอาการผลุนพลันนั้นไม่มี เพราะสติเป็นตัวห้ามไว้ ไม่ให้ผลุนพลัน ไม่ให้ใจร้อน ไม่ให้ใจเร็ว ไม่ทำอะไรด้วยอารมณ์ แต่ทำด้วยเหตุ ด้วยผลอยู่ตลอดเวลา เรียกว่า สัมมาสติ

องค์ประกอบที่ ๘ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ เป็นเรื่องการฝึก อบรมจิตชั้น ลึกซึ่งอันเป็นของละเอียดของสมาธิ หมายถึง ใจที่เป็นกุศลจิตและตั้งมั่นเป็นหนึ่งอยู่ในอารมณ์ เดียว หรือภาวะที่จิตเป็นหนึ่งเรียกว่า “เอกัคคตา” คือ การที่จิตกำหนดอยู่อย่างแน่วแน่กับสิ่ง หนึ่งสิ่งใด ปราศจากความฟุ้งซ่าน หรือที่เรียกว่า ความตั้งมั่นของจิตเป็นหนึ่งและอยู่ในอารมณ์ เดียวสัมมาสมาธิที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกมีดังนี้ “สัมมาสมาธิ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นเป็นฉน คือความตั้งอยู่ แห่งจิต ความดำรงอยู่ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งส่ายความที่จิตไม่ ‘ซัดส่ายสมณะสมาธิในทริย สมานิพละ สัมมาสมาธิ ในสมัยนั้นนี้ชื่อว่า สัมมาสมาธิที่เกิดขึ้น ในสมัย นั้น ”^{๖๓} สัมมาสมาธินั้น คือ ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง หรือทำให้เกิดขึ้น ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึง องค์ธรรมหรือญาณที่เกิดจากสัมมาสมาธิ ประกอบด้วย ๕ ประการ ดังนี้ คือ^{๖๔} (๑) ญาณย่อม เกิดขึ้นเฉพาะตนว่า “สมาธินี้เป็นสุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นวิบากต่อไป” (๒) ญาณย่อมเกิด ขึ้นเฉพาะตนว่า “สมาธินี้เป็นอริยะ ปราศจากอามิส” (๓) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า “สมาธินี้ มิใช่บุรุษชั่ว” (๔) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า “สมาธินี้ สงบ ประณีต ได้ด้วยความสงบระงับ บรรลุได้ด้วยภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นและมีไช้บรรลุได้ด้วยการข่ม(ธรรมที่เป็นข้าศึก) ห้ามกิเลส ด้วยสสังขารจิต” (๕) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า “เรานั้นมีสติ เข้าสมาธิ และเรามีสติออกจาก สมาธินี้ “บุคคลใดที่หมั่นเจริญสมาธิ เป็นสัมมาสมาธิจนเกิดญาณ ญาณนั้นย่อมทำลายมิจฉา สมาธิตามทีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ดังพุทธพจน์ว่า “มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด) ของ ผู้มีสัมมาสมาธิย่อมเสื่อมไป คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่ เกิดเพราะมิจฉาสมาธิ เป็นปัจจัยย่อมเสี ื่อมไป และกุศลธรรมที่เป็นอเนกย่อมเจริญเต็มที่ เพราะสัมมาสมาธิเป็นปัจจัย”^{๖๕}

^{๖๓} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๔/๓๑.

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๘๕.

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๖.

คัมภีร์วิสุทธิมรรคให้คำจำกัดความของสมาธิไว้ว่า “ความมีอารมณ์อันเดียวแห่งจิตที่เป็นกุศล พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง สมาธิว่า “แปลกันว่าความตั้งมั่นแห่งจิตหรือภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนดคำจำกัดความของสมาธิที่มักพบเสมอคือ “จิตตเสกคตา หรือเรียกสั้นๆ ว่า “เอกัคคตา” ซึ่งแปลว่าภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือการที่จิตกำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ฟุ้งซ่าน หรือส่ายไป”และกล่าวถึงระดับของสมาธิว่ามี ๓ ระดับ คือ (๑) ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะที่เป็นสมาธิขั้นต้น ซึ่งคนทั่วไปอาจใช้เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ในชีวิตประจำวันวันให้ได้ผลดีและจะใช้เป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนาก็ได้ (๒) อุปจารสมาธิ สมาธิเฉียดๆ หรือสมาธิจวนจะแน่วแน่เป็นสมาธิขั้นระงับนิวรณ์ได้ ก่อนจะเข้าสู่ สภาวะฌานได้ หรือสมาธิในบุพภาคแห่งอัปปนาสมาธิ (๓) อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ สมาธิที่แนบสนิทเป็นสมาธิในระดับสูงสุด ซึ่งมีในฌานทั้งหลาย ถือว่าเป็นผลสำเร็จที่ต้องการของการเจริญสมาธิ

การฝึกอบรมจิตให้ตั้งมั่นได้นั้นผู้ปฏิบัติย่อมเกิดผลดีคือจิตของตนจะมีสมรรถภาพหรือมีคุณภาพดีซึ่งสามารถดูได้จากลักษณะดังต่อไปนี้คือ (๑) แข็งแรง มีพลัง มีการเปรียบอุปมาของจิตที่ฝึกแล้วเหมือนกับกระแสน้ำที่ถูกควบคุมให้ไหลพุ่งไปในทางทิศเดียวกัน ย่อมจะมีพลังมากกว่าที่จะปล่อยให้กระแสน้ำนั้นไหลไปคนละทิศทาง (๒) ราบเรียบสงบนิ่ง เหมือนน้ำที่อยู่ในสระหรือบึงน้ำใหญ่ไม่มีลมพัดให้กระเพื่อ (๓) ไสกระจ่าง มองเห็นอะไรได้ชัดเจนไม่มีริ้วคลื่นฝุ่นที่มีอยู่ก็ตกตะกอนนอนกัน (๔) นุ่มนวล ควรแก่การงาน หรือเหมาะแก่การใช้งาน เพราะไม่เครียด ไม่กระด้างไม่วุ่นวาย ไม่ขุ่นมัว ไม่กระสับกระส่าย ไม่เร่าร้อน ไม่กระวนกระวาย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง จิตที่เป็นสมาธิตามที่ปรากฏในพุทธพจน์ว่า “จิตที่เป็นสมาธิขั้นสมบูรณ์ถึงขั้นฌานนั้น พระอรรถกถาจารย์เรียกว่าจิตประกอบด้วยองค์ ๘ ซึ่งมีลักษณะตามพุทธพจน์ คือ (๑) ตั้งมั่น (๒) บริสุทธิ (๓) ผ่องใส (๔) โปร่งโล่งเกลี้ยงเกลา (๕) ปราศจากสิ่งมัวหมอง (๖) นุ่มนวล (๗) ควรแก่การงาน (๘) อยู่ตัวไม่ออกแวกหวั่นไหว จิตที่มีองค์ประกอบเช่นนี้เหมาะแก่การนำไปใช้ได้ดีที่สุดในว่าจะเอาไปใช้งานทางปัญญาพิจารณาให้เกิดความรู้ ความเข้าใจถูกต้องแจ้งชัด หรือใช้ในทางสร้างพลังจิตให้เกิดอภิญญา

สมาบัติอย่างใดก็ได้”^{๖๖} การฝึกสมาธิในพระพุทธศาสนาจึงนับว่าเป็นองค์หนึ่งในมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นหนทางปฏิบัติ เพื่อความดับทุกข์ อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา แนวทางปฏิบัติ ตามวิถีพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับสมาธิขั้นต้นเรียกว่า “สมถกรรมฐาน” ถือว่าเป็นขั้นการเตรียมจิตให้พร้อมเพื่อเป็นรากฐานก้าวขึ้นสู่ปัญญาในขั้นสูงต่อไปด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

กล่าวโดยสรุป อริยมรรคมีองค์ ๘ หมายถึง ความประพฤติดชอบ หรือความประพฤติที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมทั้งทางกาย วาจา และใจ กล่าวคือ เป็นความประพฤติที่ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อตนเองและผู้อื่นเป็นสิ่งที่ควรประพฤติปฏิบัติหรือคือการศึกษาพัฒนาตนเองทั้งสามด้าน ที่เรียกว่า ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล คือการคุมกาย สมาธิ คือการคุมจิตให้ตั้งมั่นมั่นคง เพื่อความพร้อมในอันที่จะก้าวไปสู่ปัญญา คือการพิจารณาจนเกิดการพัฒนาที่ สมบูรณ์ ซึ่งทั้งหมดก็อยู่ในอริยมรรคมีองค์ ๘ พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้กล่าวไว้ว่า”พระพุทธศาสนามีการฝึกปฏิบัติที่แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่ (๑) ปริยัติ (๒) ปฏิบัติ (๓) ปฏิเวธ การศึกษาภาคปริยัติต้องควบคู่กับการปฏิบัติ และมองว่า ชีวิตของมนุษย์มีปัญหาที่ทำให้เกิดความทุกข์ (Dukkha) หนทางแห่งการแก้ปัญหาหรือ แก้ทุกข์ คือการเดินเข้าสู่ ทางสายกลางเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ หมวด คือ หมวดปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ หมวดสมาธิ ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ หมวดศีล ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ซึ่งมรรคทั้ง ๓ หมวดนั้นแบ่งออกตามปฏิบัติ หรือการศึกษาได้ ๓ อย่าง คือ ศีล เป็นการควบคุมกายกับวาจา สมาธิเป็นการฝึกอบรมใจให้ตั้งมั่น ให้จิตมั่นคง และปัญญาเป็นการฝึกอบรมจิตมีความรู้ คติวิเคราะห์พิจารณาสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ หรือกฎไตรลักษณ์(อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา) เกิดการเปลี่ยนแปลง ทนอยู่ได้ ยาก และไม่มีตัวตน การศึกษาหรือการฝึกอบรม ๓ ด้านนี้ เรียกอีกอย่าง หนึ่งว่า “ไตรสิกขา”การ

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๒๔-๘๓๐

นำมรรคมีองค์ ๘ หรือไตรสิกขาไปประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตนั้นจะเลือกนำหมวดใดของมรรคมีองค์ ๘ ขึ้นมาใช้ก่อนก็ได้

๒.๗ สรุป

สรุปได้ว่าหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทภายใต้การศึกษา ๔ ประการ คือ (๑) กรอบแนวคิดหลักอริยมรรค ๘ คือ กระบวนการในการแสวงหาความจริงหรือสัจธรรมของพระพุทธเจ้า จุดแรกที่น่าไปสู่การแสวงหาสัจธรรมของพระพุทธเจ้า คือ การสังเกตข้อเท็จจริงเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ทุกคนต้องเกิด แก่ เจ็บ และตายทั้งสิ้น (๒) ความหมายของหลักอริยมรรค ๘ หมายถึง ความหมายของ“มรรค” คือ ความหมายตามศัพท์ ความหมายตามนัยของพุทธศาสนาเถรวาท และความหมายตามแนวคิดของผู้รู้ทางพุทธศาสนาเถรวาท “มรรค” หรือ “มรรคา” คือแนวทางในการปฏิบัติ หรือแนวทางการดำเนินชีวิตอันจะนำไปสู่ทางแห่งความพ้นทุกข์ ความดับทุกข์ (๓) ลักษณะองค์อริยมรรค ๘ หลักการดำเนินชีวิตตามทางสายกลางเป็นหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาเรียกว่า มรรค คือทางดำเนินชีวิตถือเป็นพรหมจริยะ คือเป็นจริยธรรมอันประเสริฐรวมกันเป็นพรหมจริยะ คือ หลักการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ ซึ่งได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ ประการ รวมเป็นส่วนประกอบ ๓ ส่วน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา (๔) องค์ประกอบของอริยมรรค ๘ มี ๘ ด้าน คือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นถูก) สัมมาสังกัปปะ (ความคิดถูก) สัมมาวาจา (การพูดถูก) สัมมากัมมันตะ (การทำงานถูก) สัมมาอาชีวะ (การประกอบอาชีพถูก) สัมมาสติ (ความระลึกถูก) และสัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นถูก) ซึ่งมรรคทั้ง ๓ หมวดนั้นแบ่งออกตามปฏิบัติหรือการศึกษาได้ ๓ อย่าง คือ ศีล เป็นการควบคุมกายกับวาจา สมาธิเป็นการฝึกอบรมใจให้ตั้งมั่น ให้จิตมั่นคง และปัญญาเป็นการฝึกอบรมจิตมีความรู้ คติวิเคราะห์พิจารณาสิ่งต่างๆ ได้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ